

Nafile soydaşlık: Irak ve Bulgaristan Türkleri örneğinde göçmen, dernek ve devlet

Didem Danış* - Ayşe Parla*

Bu makalede, Bulgaristan ve Irak'tan gelen Türk göçmenler örneğinde hem tarihsel, hem de gruplar arası bir karşılaştırma yaparak Türkiye'de bulunan ve Türk soylu diye nitelendirilen yabancıların iskânında "Türk soylu" olmanın değişen anlamlarını ve bu süreçte devletin rolünü inceleyeceğiz.¹ "Türk kökenli," ya da bazı resmî metinlerde yer aldığı şekliyle "Türk soylu" olma ibaresinin aşikâr bir kategoriymişçesine kullanılmasını sorunsallaştırırken, üç kademeli bir argüman önermekteyiz: 1) Devlet, Türk kökenli addedilen göçmenlere yönelik tutumunda göçmenlerin geldiği coğrafyaya göre değişen bir ayrıştırma, veya bizim tabirimizle, bir makbullük hiyerarşisi gözetmekle beraber; 2) bu hiyerarşi hiçbir zaman sabit olmayıp, "dış Türkler" Türkiye'nin iç ve dış politika tercihlerine göre mütemadiyen araçsallaştırılmış; ve 3) 1990'lardan itibaren Türk devletinin benimsediği yeni politikalarla, soydaş olarak tanımlanan göçmenlerin görece ayrıcalıklı konumları iyice zayıflamıştır.

Yüzyıl dönümünde göçler ve makbullük hiyerarşisi

Antropolog Mary Douglas (1966) bireyin bedeninin, toplumun imgesi olarak işlev gördüğünü öne sürer. Bu yüzdendir ki, bir (milli) grubun sınırları ile ilgili duyulan kaygı, bedenin sınırları ile ilgili duyulan kaygı vasıtasıyla ifade bulur. Douglas'a göre, tıpkı bedenin sınırlarını en bariz bir şekilde belirleyen

(*) Galatasaray Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

(**) Sabancı Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi.

1 Bu yazıda kullanılan veriler TÜBİTAK tarafından desteklenen ve Ayşe Parla, Mine Eder ve Didem Danış'ın yürüttüğü "Yeni Göçmenlerin Örgütlenme Biçimleri: Bulgaristan Türkleri, Irak Türkleri ve Moldovalılar üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz" başlıklı araştırmada toplanan verilere dayanmaktadır. Görüşmeleri yürütmemizdeki değerli destekleri için Zeynep Ü. Kaşlı, Gül Çatır ve Damla Bayraktar'a ve Mine Eder'e araştırmadaki vazgeçilmez rolü için teşekkür ederiz.

giriş ve çıkışların, yani vücut deliklerinin, pis tabir edilenin temiz olandan ayrıştırılmasında önem kazanması gibi, ülkenin giriş çıkış noktaları da kimlerin “içeri” alınacağı konusunda büyük önem kazanır. Bu nedenle, sınırların kimlere, hangi şartlarda açılacağı, yani milli bünyeye kimin hangi şartlarda dahil edileceğini belirleyen göç ve iskân politikaları, göçmenlerin tâbi olduğu makbülük hiyerarşisini ve bu hiyerarşinin değişkenliğini gözlemlemek açısından anahtar rol oynar.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında belirlenen göç ve iskân politikalarına baktığımızda, savaşlar nedeniyle azalmış olan nüfusun, hem nitelik hem nicelik olarak kuvvetlendirilmesi gerekliliğinin vurgulandığını görürüz. Bu konudaki belirleyici metin sayılan 1934 İskân Kanunu'nun önsözünde şöyle denir:

Milli bünyemizi korumaya, sağlamlaştırmaya, mütecanisleştirmeye [homojenleştirmeye], ve milli harsımıza ve muasır medeniyete daha ziyade intibakları matlup [istenen] olan nüfus kütleleri üzerinde müsmir [verimli] bir surette devlet eli ile istemeye Türk nüfusunu kemiyet ve keyfiyetçe [nitelik ve nicelik] inkişaflandırmaya [meydana çıkarmaya] mütecevvih bir nüfus siyaseti takip ve tatbikatına sıra gelmiştir.²

19. yüzyılın sonundan itibaren, çoğu Balkanlardan olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun kaybedilen bölgelerinde yaşayan Türk ve/veya Müslümanlar yeni Türkiye'nin topraklarına göç etmiştir (Çağaptay, 2002; Kirişçi, 2000). Erken cumhuriyet dönemi boyunca Türkiye'ye akın eden göçmenler için yapılan tahminler 720.000 ila 1,6 milyon kişi arasında değişiyor.³ En ihtiyatlı istatistik baz alındığında bile, mevcut nüfusun %5'inden fazlasına tekabül eden bu oran, kurucu meclis üyelerince vurgulanan, nüfusu “kemiyetçe” (nicelikçe) güçlendirme gayesine hizmet ediyordu. Ancak, yine yukarıda alıntıladığımız beyanda, niceliğin yanı sıra niteliğin de altı çizilmişti. Peki, nitelik neye göre belirlenecekti? Bu “intibakları matlup olan nüfus kütleleri” kimlerden oluşmakta idi?

Nüfusun millileştirilmesi yolunda Müslüman ve Türk addedilmeyenlere yönelik dışlama politikaları, nüfusun zayıflamasının yarattığı kaygı sonucu tetiklenen ve “hazmı kolay” görülen grupları içermeye politikalarıyla el ele gitmiştir. Dâhil etme/ihraç etme süreçlerinin birbirinden ayrı düşünülmemeyeceğinin altını çizmekle birlikte, biz bu yazıda ikinci kısım, yani makbul sayılan grupların dâhil edilme süreçleri üzerine odaklanıyoruz. Böylece bu çalışmanın, son yıllarda sayıları artmakta olan ve Türk milliyetçiliğinin dışlayıcı mekanizmalarını inceleyen eleştirel çalışmaları tamamlamasını amaçlıyoruz.⁴ Hem makbul oldukları telaffuz edilenlerin dahi nasıl bir “içererek dışlama” (Agamben, 1998;

2 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre IV, cilt 23, ek 189, s. 3.

3 Çağaptay (2002) bu tarihte gelenlerin sayısının 720-800 bin arası olduğunu söylerken, Kirişçi (1996) ve Erder (2000) 1,6 milyon diyor.

4 Bu eleştirel çalışmalara kaynak teşkil etmiş öncül bir çalışma için bkz. T. Parla (1991).

benzer bir kullanım için Balibar, 2004) stratejisine maruz kaldıklarını, hem de bu sürecin kendi içinde de hiyerarşiler barındırdığını göstermek istiyoruz.

Göçmen kabulündeki tercihin nasıl belirlendiği veya nasıl bir “makbüllük hiyerarşisi” gözetildiği sorusunu ele alan çalışmalar, göçmenlerin kabulünde din mi yoksa etnisite mi daha öncelikli rol oynadı tartışmasını öne çıkarmıştır. Örneğin Soner Çağaptay (2002), erken Cumhuriyet yıllarında etnik bağdan ziyade, Müslümanlığın önemsendiğine örnek olarak, bu yıllarda imzalanan uluslararası antlaşmalarda, “Türkiye’nin ilgi alanı olarak Türklerden değil, Müslümanlardan” söz edildiğine dikkat çeker. Türkiye’ye girişin anahtarı olarak dinî aidiyete öncelik verilmiş olduğu savını destekleyen çeşitli uluslararası antlaşmalara işaret eder.⁵ Öte yandan, dinin öncelikli tercih sebebi olduğu sonucuna kesin olarak varılmasını zorlaştıran karşıt veriler de mevcuttur. Örneğin, vatandaşlığa kabul sürecini hızlandırmaya yönelik çıkartılan “İskân ve Nüfus İşlerinin Süratle İkmâli Hakkında Tamim” genelgesinde, “Türk ırkından olanların veya Türk kültürüne bağlı olup ta Türkçe konuşup Türkçeden başka dil bilmeyenlerin” hiçbir denetime tâbi tutulmadan vatandaşlığa alınabilecekleri belirtilmektedir.⁶ Veya, yine Çağaptay’ın dikkat çektiği üzere, 1934’te yürürlüğe giren İskân Muafiyetleri Nizamnamesi, “Türk ırk ve Türk kültürüne bağlı olanların” göçmen olarak kabul edileceklerini söyleyerek, burada ırk ve kültür üzerinden tanımlanan etnisitenin, göçmen kabulünde oynadığı belirleyici role işaret etmektedir. Kimileri ise, etnisite/din gerilimini bir dönemselleştirme yaparak çözümlenmeye çalışmıştır: Buna göre, milli aidiyetin erken Cumhuriyet döneminde daha çok Müslümanlık üzerinden belirlenirken, 30’lardan itibaren gitgide etnisist bir karaktere büründüğü savını ileri sürmüşlerdir.

Biz, din mi yoksa etnisite mi kategorik olarak daha önemli bir rol oynamıştır sorusunda ısrar etmek yerine, Türklük ve Müslümanlığın girift ilişkisinin izini sürmenin daha anlamlı olduğunu düşünüyoruz. Değişik dönemlerde vurgu kâh oraya kâh buraya yapılmış veya bu iki kimlik kategorisi birbiriyle zaman zaman rekabet halinde olmuş olsa da, aslında çatışmaktan ziyade birbirlerini tamamlamıştır. Veya meseleye madalyonun öbür yüzünden, yani milli bünyeye dâhil edilenler değil, milli bünyeden ihraç edilenler açısından bakarsak, dinî kimlik/etnik kimlik ayrımının, sistematik bir gerilim yaratmaktan ziyade, gayet işlevsel ve yine birbirini tamamlar şekilde kullanılageldiğini söyleyebiliriz. Örneğin, Müslüman olmalarına rağmen, Kürtler göç hiyerarşisinde Ermeniler ile birlikte en alt kademede yer almış ve Ermeniler gibi, Kürtlerin de göçleri ve vatandaşlığa kabulleri bu dönemde imkânsız kılınmıştır (Çağaptay, 2003; Dündar, 2007).

5 Örneğin, Türkçe konuşan Rum-Ortodoks Karamanlıların Yunanistan’a gönderilmesine neden olan Türk-Yunan nüfus mübadelesi; Müslüman Arnavutları Türk vatandaşı olarak tanıyan ve 1925’te Arnavutluk’la imzalanan dostluk antlaşması; konuştukları dil ne olursa olsun, Bulgaristan’da doğan ve geçmişte Türkiye’ye göç etmiş bulunan Müslümanları Türk vatandaşı addeden 1925 tarihli Türkiye-Bulgaristan dostluk antlaşması gibi.

6 *Eski ve Yeni Toprak*: 235-6, aktaran Çağaptay (2002).

Hem Müslüman hem Türk ve dolayısıyla “soydaş” addedildikleri için makbul görülen grupların kendi arasındaki hiyerarşiyi belirleyen kıstaslar arasında, göçmenlerin geldiği coğrafyanın altını çizmek gerekir. “Türk soylu” olma kıstası, yani “soydaşlık”, kabul sürecinde anahtar rol oynamış olsa da, göçmenlerin köken yerinin önemine de dikkat etmek gerekir. Balkan göçmenlerinin kabulünü ve Türk vatandaşlığına geçişlerini kolaylaştıran anlaşmalar, göçmen grupları arasında, Balkanlardan gelenlerin görece imtiyazlı bir konuma sahip olduklarına işaret etmektedir: 1312 sayılı vatandaşlık kanunuyla Türk uyruğuna geçirilenler arasında en yüksek yekünü Balkanlardan gelenler tutmaktadır. Hatta Balkan göçmenlerine yönelik bu misafirperver tutum, erken cumhuriyet döneminden itibaren bazı çevrelerde –özellikle de Müslüman-muhafazakâr cemahta– “kayırmacılık” olarak yorumlanmıştır (Bora ve Şen, 2009).

Peki, Balkanlara yönelik bu tarafgirlik nasıl açıklanmalıdır?⁷ Bir sebep, özellikle Balkan Harbini takiben kaybedilen topraklardan Anadolu’ya akın eden göçmenlerin, Türk milliyetçiliğinin kuvvetlenmesinde önemli bir rol oynamış olmasıdır (Canefe, 2002; Köroğlu, 2004). Bu tespit, göçmen dernekleri ve kimi sosyal bilimciler tarafından olumlanarak (Karpat, 1973; McCarthy, 1995) yapılmakla birlikte, Keyder (2005), Batı Trakya ve Anadolu’ya yerleşmek durumunda kalan bu “rövanşist” grubun rolünü, “dışlayıcı Türk milliyetçiliğini kıskırtan ve uygulatan bir etmen” olarak ifade eder. Türk milliyetçiliğinin tutkalı olarak algılanmış olmanın yanı sıra, Balkan göçmenlerinin milli bünyeye katmak için tercih edilmesine yol açan bir başka önemli neden, Avrupalılığı ve Avrupa’yla bağları temsil eden bir grup olarak görülmeleri olmuştur (Çağaptay, 2002). Son olarak, sosyal sınıfın önemini de göz ardı etmemek gerekir: Balkanlardan gelen nüfus, iki savaş ve gayrimüslim nüfusun göçertilmesi ve yok edilmesi sonucunda ortaya çıkan kalifiye insan gücü eksikliğini telafi etmeye yönelik iskân edilmiştir (Keyder, 2005). Sürülen azınlıkların sermaye ve mülkünün yeni gelenlere aktarımı, yerli ve Müslüman bir burjuvazi oluşturmak için aracı olmuştur (Toprak, 1982; Keyder, 1987; Akçam, 1992).

Ancak, yine de Balkanlardan gelen göçmenleri, makbüllük hiyerarşisinin tepesine yerleştirirken dikkatli olmak gerekir. Hiyerarşinin en tepesindekiler dâhil, aslında herkesin “Türklüğü” inşa edilmiş olduğu yadsınan tüm diğer kimliklerde olduğu gibi, zan altında kalabilmektedir. “Şüphe,” der Talal Asad, “kanunla uygulama arasındaki alanı işgal eder. Bu bakımdan, modern devletin tüm adli ve polis faaliyetleri, örgütlü şüpheyi kendi var olma koşulu olarak gerektirir” (Asad, 2004: 285). Milli kozmolojide haşmetli bir konuma sahip olmakla beraber, Balkanlar da aslında kaygan bir imleyendir. Bora ve Şen’e göre, Balkanların kaygan konumu, tam da o coğrafyaya yapılmış yatırımın ve dolayısıyla bölgenin kaybının yarattığı travmayla ilgilidir. Bu yüzden, yeni Cumhuri-

7 Bu tarafgirliğin hakiki mi yoksa algılama mı olduğuna dair tartışmalar olsa da, biz burada ka-
naatin bu derece yaygınlaşmış olmasını sosyolojik bir olgu olarak kabul ediyoruz.

yet “Osmanlı mazisiyle beraber Rumeli’yi de hafızadan silmeye dönük bir militan unutuş” üzerine inşa edilmiştir (Bora ve Şen, 2009). Bu unutuşu mümkün kılan söylemsel stratejilerden biri, Rumeli’yi aslında hiçbir zaman yeterince Türkleştirilmemiş ve İslamlaştırılmamış, dolayısıyla “fethedilmiş ama vatanlaştırılmamış yad el olarak tasavvur” etmektir.

Bu yeniden tasavvur yoluyla Balkanlara atfedilen yabancılıktan tabii ki Balkan göçmenleri de nasibini alacaklardı. Bora ve Şen’e göre, daha kurucu yıllardan itibaren, yeterince Türk olmama şüphesi, Balkanlardan gelenlere yöneltilmeye hazır bir itham olarak, yine Asad’a geri dönersek, “örgütlü şüphenin bir parçası” olmuştur. “Yabancı” ithamı, kurucu elit kadronun içinde yüksek sayılarda olan Balkan kökenlileri de hedefliyordu. Başlangıçta sosyal sınıf çatışmasını da içeren “yabancılık” söylemi, 40’lardan itibaren milliyetçi-muhafazakâr kesimin ideologlarının ağzında iyice dallanıp budaklanacak ve öz/saf Anadolu insanı ve kozmopolit/karışık, dolayısıyla saf Türklüğü tehdit eden Balkan göçmeni karşıtlığına dönüşecekti.⁸

Balkan göçmenleri, Avrupa’yla olan bağları ve Osmanlı’nın son döneminde “kaybedilmiş topraklarımızın hatıraları” olarak görülmeleri nedeniyle yüceltilmişlerdir, ancak yeterince saf Türk olmayabilecekleri şüphesi ayaklarının altındaki zemini kayganlaştırır. Öte yandan, bu dönem göçleri içinde, Doğu’da, özellikle de Arap vilayetlerinde bulunan Türklerin bahsi yok denecek kadar azdır. Bu konuda kapsamlı bir araştırma bulunmasa da, İttihat Terakki’den itibaren gelişen ve Anadolu imgesi etrafında inşa edilen zihinsel haritanın Arap topraklarını içermediğine dair çeşitli işaretler bulmak mümkündür. Örneğin 20. yüzyılın başında, Doğu’da Ruslara geçen topraklardan kaçan Türk mülteciler Urfa, Bitlis ve Diyarbakır’a yerleştirilmiş; Suriye ve Halep dışındaki Arap bölgeleri de Türk iskân mıntıkası dışında bırakılmıştır (Dündar, 2007: 171). Osmanlı yöneticileri Irak’ta Türklerin iskânını, tıpkı Soğuk Savaş sonrası dönemde olduğu gibi, hem göçebe Kürtlere karşı, hem de demiryollarının korunmasına yönelik güvenlik sağlayıcı bir unsur olarak görmüşlerdir (Marufoğlu, 1998: 57). Belki de merkezin uzağında olmanın etkisiyle, bu bölgelerdeki Türk nüfus çoğu zaman göz ardı edilmiştir. Kuşkusuz, dönemin Batılılaşmacı eğilimlerinin etkisindeki Balkanları yücelten söylem de, ülkenin doğusunda kalan topraklardaki Türklerin yok sayılmasına katkıda bulunmuştur. Bunda ayrıca, Birinci Dünya Savaşı’nda İngiliz ve Fransızlarla işbirliği yaparak Osmanlı’yı ağır bir hüsrana uğratan ve böylece İslâmcılık politikasına sırt çeviren Araplara

8 Bora ve Şen aynı makalede, ilerleyen yıllarda milliyetçi-muhafazakâr ve İslamcı yerli söylemlerde yeniden üretilecek olan bu “etnosantrik karalama söylemi”nin izini, politik Türkcülüğün taşıyıcı figürlerinden Rıza Nur’un yazılarında sürerler. Rıza Nur, soyu ‘karışık’ ve ‘bozuk’ olan Rumeli göçmenlerinin, “milletin esasını teşkil eden Anadolu halkının” ırkî yapısını bozma tehlikesi taşıdığını iddia eder: “*İşin felâketi bunlar Türk görünüyolar. Rumlar, Ermeniler bunlardan iyi. Çünkü hiç olmazsa onlar rumdur, ermenidir, biliriz. Bu ecnebi unsur, bu parazit, kanımızda saklanıyorlar.*” (aktaran Bora ve Şen, 2009). Balkan muhacirlerine yönelik kuşkucu bakışla ilgili benzer tespitler için ayrıca bkz. Şen, 2007; Beltan, 2006.

karşı duyulan öfke ve Arap halklarını hor gören önyargıların da etkili olduğunu düşünmek mümkündür.

Bir dış politika aracı olarak “dış Türkler”

Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana, “dışarıdaki Türkler” belli bir hiyerarşiye tâbi tutulmuş, “Türk soylu”luk söylemine rağmen, bazılarının Türklüğü daha makbul görülmüştür. Ancak Osmanlı’nın son dönemlerinden miras kalan ve kendi içinde de hep bir kayganlık barındıran “makbullük hiyerarşisi,” bu bölümde göstereceğimiz üzere, Türkiye’nin değişen dış politika öncelikleri çerçevesinde tümünden yeniden biçimlenecektir. Dolayısıyla, “makbullük hiyerarşisi” olgusunu, tarihsel perspektife oturtmak ve konjonktüre göre nasıl değiştiğini incelemek şarttır. Erken Cumhuriyet döneminin homojen bir ulus yaratma ve Anadolu’yu Türk ve Müslüman gruplarla nüfuslandırma çabasının büyük ölçüde başarılı olmasının ardından öncelikler değişmiştir. Özellikle 80’lerin sonu ve 90’ların başında, Bulgaristan ve Irak Türklerinin de dâhil olduğu, ‘soydaşlık’ bağı gerekçesiyle gerçekleşen göçmen kabullerinin ardından, ‘Türk soylu’ da olsalar Türkiye’ye yerleşmek isteyen yabancılar giderek ihtiyatla karşılanmıştır.

Türkiye Soğuk Savaş döneminde, komşularının iç siyasetine karışmamak gayesiyle bu ülkelerdeki “Türk soylu” gruplara mesafeli davranmış, ancak Soğuk Savaş’ın sonunda yaşanan gelişmeler bu grupların öncekinden farklı bir önem kazanmasına neden olmuştur (Oran, 2001). Böylece, komşu coğrafyalarda yaşayan Türk ve/veya müslüman kökenli gruplar, 1990’lı yıllarda dış siyasetin güvenlik kaygıları ve aktif politika düsturu çerçevesinde yeniden gündeme gelmiştir. Sovyetlerin dağılmasından sonra Orta Asya’daki Türk soylu halkların “yeniden keşfi” ile beslenen “Adriyatik’ten Çin Seddi’ne kadar” yaklaşımı özellikle milliyetçi sivil toplum kuruluşlarının ekonomizm ve stratejizm yönelimleri çerçevesinde Türk kimliğini yeniden tanımlama ve “Türk Dünyası”nı kaynaştırma çabalarıyla şekillenmiştir (Taşkın, 2006). Bu girişimler bir süre sonra hayal kırıklığı ile sonuçlansa da, 80’lerin sonu ve 90’ların başında “soydaşlık” esaslı dayanışma sayesinde mülteci ve göçmen kabullerinde misafirperver politikanın son örnekleri yaşanmıştır.

Türk dış politikasının 1980’lerin sonuna dek, genel olarak, Kurtuluş Savaşı sonunda varılan sınırlar dışında kalan Türklere dair irredantist iddialarda bulunmaktan kaçındığı söylenebilir. Erken Cumhuriyet döneminde devletin “siyasi işgal hududunun haricinde” görüldüğü söylenen⁹ dış Türkler meselesi, Soğuk Savaş döneminde Türkiye’nin Batı bloğunda konumlanmasına paralel olarak, kullanışlı bir dış politika aracı olarak görülür. Ülkeler ve bloklar arası

9 CHP programının milliyetçilik maddesinde bu durum şu sözlerle ifade edilmektedir: “CHP milliyetçiliği gerek müstakil, gerek başka devletin tebaası halinde yaşayan bütün Türkleri bir kardeşlik hissi ile sevmek, onların refahını dilemekle beraber, hariçteki bu Türkleri kendi siyasi işgal hududundan hariç tutar” (Aydemir, 1998: 444).

ilişkilerin seyrine göre, Sovyet ülkelerinde yaşayan Türk ve müslüman topluluklar zaman zaman “komünist rejim altında esir kalmış soydaşlarımız” olarak gündeme gelirler. Örneğin Bulgaristan’da hem dine, hem de komünizme karşı Atatürkçü milliyetçi ideolojilerle desteklenen örgütlü çabalar ortaya çıkar. Türk dış politikasındaki bu değişim Türkiye’deki dernek-devlet ilişkilerine de yansır. Balkan ve Kafkas göçmenlerinin dernek faaliyetlerinde Türkçü ve anti-komünist öğeler ön plana çıkmış ve bu çalışmaların önemli bir kesimi Soğuk Savaş yılları boyunca devlet tarafından desteklenmişti.¹⁰ Toumarkine (2001, 426), Balkan ve Kafkas göçmen derneklerinin Türkçü ve anti-komünist ideolojik duruşlarıyla devlet tarafından “siyasal olarak araçsallaştırılmaları” arasında bir paralellik olduğunu ifade eder.

Ancak, Soğuk Savaş döneminde esas olarak anti-komünist bir faaliyet alanı olarak önemsenen Balkan ve Kafkaslardaki Türk ve/veya müslüman topluluklar, özellikle milliyetçi-muhafazakâr çevrelerden ilgi görür (Taşkın, 2006). Balkan ve Kafkas göçmen derneklerindeki Türk kimliği vurgusu ve anti-komünist duruş, bu göçmen grupların, davalarına sıcak ilgi gösteren Türkçü irrédantist gruplarla yakınlaşmalarına neden olmuştur. Aşırı milliyetçilerle kurulan bu ilişki bugün de devam etmektedir. Örneğin, Iraklı Türkler, Türkçü kesimlerce sahiplenilmekte ve “dış Türkler”in kardeşliği ve dayanışmasını hedefleyen Türk Dünyası Vakfı gibi muhafazakâr milliyetçi kurumlarca desteklenmektedir.¹¹

Devlet düzeyinde çoğu zaman klişenin ötesine geçemeyen kardeşlik ve dayanışma söylemi, değişen dış siyaset önceliklerine göre dış Türkler arasında bazı grupların diğerlerine göre daha ayrıcalıklı muamele görmesine, böylece makbüllük hiyerarşisinin bir kez daha biçimlenmesine yol açmıştır. Örneğin, Türkiye’yi “anavatan” olarak gören ve Türklüğü kendine ana kimlik olarak benimseyen Irak Türkleri Türk siyasi elitlerinin ilgisizliği karşısında, kendilerini dikkate alan tek grup olan milliyetçi-muhafazakâr kesimlerle yakınlaşırken, Bulgaristan’daki Türkler, hem artık AB üyesi olmuş bir ülkede buldukları, hem de parlamentoda önemli bir sandalye sayısı edindikleri için daha ayrıcalıklı bir konum edinebilmişlerdir. Irak Türklerinin durumunun, ancak “Kerkük meselesi”nin, yani Irak’ta bir Kürt siyasi oluşumunun ortaya çıkışıyla değişmeye başlaması da soydaşlığın dış siyaset için araçsallaşmasına bariz bir örnek olarak gösterilebilir.

Irak’taki Türkmen varlığının uzun bir ilgisizlik döneminden sonra 1990’lar-

10 Türkiye’deki göçmen dernekleri üzerine az sayıdaki araştırmadan birine imza atan Alexandre Toumarkine 1954’te “Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu” adı altında toplanan yedi Balkan ve Kafkas derneğinin 1962’den itibaren maddi yardım da içerecek şekilde, devlet desteği aldığını ifade eder (Toumarkine, 2001: 426).

11 Ülkü Ocakları İstanbul İl Başkanlığı Mart 2008’de Bağcılar’da “Kerkük Gecesi” düzenlemiş ve gecenin broşürleri 8 Mart vesilesiyle Türkmen derneklerinin önayak olduğu ve Türk Dünyası temsilcilerinin katıldığı “Türkmen Kadınların Bitmeyen Çilesi” başlıklı konferansta dağıtılmıştır.

da yeniden gündeme gelmesi onun, Kürt sorunu ve Kuzey Irak'ta oluşmakta olan siyasi yapılanmayla ilgili bir dış politika aracı olarak görülmesiyle ilgilidir. 1991'den sonra Türkiye'nin Irak politikası esas olarak Kürt meselesindeki gelişmelerle belirlenir (Altunışık, 2000; Özcan, 2003; Çetinsaya, 2006). PKK'ya ve Kuzey Irak'ta özerk bir siyasi oluşuma karşı, Türk devleti bölgedeki politikasını Kuzey Irak'taki Türkmenlerin uğradığı haksızlıklarla temellendirmeye çalışır (Hale, 2000: 309). Türkmenlerin Irak'taki varlığı, kendi başına bir mesele olmaktan ziyade, 1991'den itibaren Türkiye'nin Irak'taki gelişmeler konusundaki endişelerini dile getirme aracı olur. Diğer bir deyişle, Soğuk Savaş döneminde, Balkan ve Kafkas göçmen derneklerinin Türkçü ve anti-komünist duruşlarıyla devlet tarafından “siyasal olarak araçsallaştırılmaları” gibi (Toumarkine, 2001: 426), Türkmen davası da Türkiye'nin Kuzey Irak politikaları için aynı şekilde işlevselleştirilir.

Irak Türkleri de, hem Türkiye'deki hemşehrilerinin, hem de Irak'ta kalanların yaşadığı sıkıntılara karşı şikayetlerini, Türk devletinin bir zamanlar sıkça –ve hâlâ gerektiğince– kullandığı “soydaşlık” söylemi çizgisinde formüle etmektedir. Türkiye'nin Irak Türklerine yönelik ilgisinin “Kürt meselesine endekslenmiş” olması Türkmen ileri gelenleri arasında rahatsızlık yaratmış ve özellikle Mart 2003'teki tezkere oylaması sırasında Türkmen meselesinin “Kürt sorunu yüzünden gölgede kalması” büyük bir hayal kırıklığına neden olmuştur. Öte yandan, bu konudaki eleştiriler de Türk devletinin Irak konusundaki söylemine benzer bir dille ifade edilmektedir. Görüştüğümüz dernek temsilcileri “oradaki Türkmenlerin güçlü olması Türkiye'nin arka bahçesinin güçlü olması demektir” derken Türkiye'nin Irak'taki “Türkmenlerin çilesine kulak vermesinin” Türkiye'nin iç güvenliği, Kürt sorunu ve Kerkük gibi konular açısından “kendi lehine olacağı”nı öne sürerek destek aramaktadır.

Benzer bir izlek Bulgaristan örneğinde de gözlenir. Soğuk Savaş yıllarında Bulgaristan'a yönelik dış siyaset, bazı istisnalar olsa da –1950-51'de Bulgaristan'dan Türkiye'ye gerçekleşen göç dalgası ve o göçün sonucunda parçalanmış aileleri birleştirmek için 1969'da çıkarılan yasa gibi– genel olarak “uzak durma” ve “ilgilenmeme” üzerine kurulmuştur. Ayrıca 1950-51 göçünün, Bulgaristan'da başa gelen yeni yönetime ve özellikle toprakların kolektifleştirilmesine yönelik politikalara direnen göçmenlerin oluşturduğu, dolayısıyla Türk devletinin anti-komünist ideolojisi bağlamında özellikle itibar görececek bir göç olduğunu unutmamak gerekir. Bu istisnalar dışında, Türkiye'deki Bulgaristan Türklerinin temsilcileri çeşitli vesilelerle bu politikayı “siyasilerin yeterince cesur davranmamaları, Bulgaristan'ın suyuna gitmeyi tercih etmeleri” olarak eleştirmiştir. Bu tutum Soğuk Savaş sonrasında Balkanlarda ortaya çıkan iktidar boşluğunun Türkiye için yeni fırsatlar sunacağı inancıyla değişmeye başlar. Yugoslavya'nın dağılmasıyla bölgede gelişen çatışma ortamı Türkiye için doğrudan bir güvenlik tehdidi sunmasa da, Türkiye bu topraklardaki

soydaşlarının geleceği için duyduğu kaygıları dile getirerek bölgede rol edinmeye çalışır. Bir anlamda Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlık üzerinden aktif bir dış siyaset yürütülmeye çalışılır.

Dış politika yönelimleriyle biçimlenen bu ilişkilerde bizim açımızdan kritik iki nokta 1989 ve 1991'de yaşanan büyük göç dalgalarıdır. Makbullük hiyerarşisinin gözlemlendiği önemli anlardan biridir bu. Gelenler Irak kaynaklı olduğunda “güvenlik”, Bulgaristan kaynaklı olduğunda ise “soydaşlık” vurgusu ön plana çıkar. Bulgaristan'daki azınlık, kendilerine yönelik baskılar artınca, Turgut Özal'ın “hepsi gelsin” resti çekmesiyle 1989'da “anavatan”a davet edilirken,¹² büyük çoğunluğu Kürtlerden oluşan Iraklı mülteciler uzun süre sınırda bekletilirler. 1991'de Irak'tan gelenler arasında küçük bir grup olan Türk soylular (yaklaşık 20 bin kişiyle, toplam gelenlerin 1/25'i gibi bir orana sahiptirler) diğer Iraklı sığınmacılardan çok daha iyi bir muamele görmüş ve kısa sürede kamplardan çıkarılarak kentlere yerleşmelerine izin verilmiştir. Ancak, Bulgaristan Türklerine olduğu gibi konut ve diğer yardımlar yapılmamıştır. Bu konu, zaman zaman Türkmenler arasında Türk devletine yönelik bir kırgınlık olarak dile getirilmektedir (Tufan, 2001: 81).

İronik olan şudur ki, 1990 sonrasında gelen Bulgaristanlılar da artık bir yardım görmemektedirler. 1989 göçüyle gelen ve vatandaşlık verilmiş olan Bulgaristan Türklerinin aksine, 90'lı yıllarda göç edenler, ikamet ve vatandaşlık almakta ciddi zorluklarla karşılaşmanın yanı sıra, sürekli değişen vize rejimlerine tâbi olmuşlardır. Özellikle 2007'de kabul edilen en son vize uygulaması, her altı aylık dönemin en fazla üç ayını Türkiye'de geçirmelerine izin vermektedir. Bu düzenleme, çoğunlukla enformel sektörde çalışan göçmenlerin, işlerini kaybetmemek için düzensiz statüye düşmelerine neden olmaktadır.

Bulgaristan Türklerine yönelik misafirperver tavır 1990'ların ortasında açık bir biçimde değişmiştir. Reel sosyalizmin sonlanışının ardından Bulgaristan'da yaşanan ekonomik kriz sonucu, pek çok Türk iş bulma umuduyla Türkiye'ye yönelmiştir. Gayriresmî kaynaklara göre, sadece 1993-96 arasında yaklaşık 200.000 Türk ve Pomak yasadışı şekillerde Türkiye'ye girmiştir.¹³ Göçü engellemek isteyen Türk yetkililerin Türk kökenli Bulgaristan vatandaşlarına vize alımını zorlaştırması bu hareketi biraz azaltmış olsa da, bazı Türkler Bulgar isimleri alarak ya da kaçakçılar aracılığıyla Türkiye'ye gelmeye devam etmişlerdir (Özgür-Baklacioğlu, 2003: 213). 2001'den itibaren ise esnek vize politikaları sayesinde ve Türkiye tarafından çıkarılan geçici “afklar” sayesinde Türkiye'ye giriş yasadışı olmaktan çıkmış, ancak aşağıda anlatacağımız şekilde, devam eden göç sistematik bir şekilde düzensiz kılınmıştır. Aynı şekilde 1991 Körfez Savaşı'ndan sonra ambargo döneminde Irak'ta ekonominin ciddi anlamda bo-

12 Bu davetin göçmenler tarafından tecrübe edilmişindeki tezatlar için bkz. Parla (2006).

13 Dönemin içişleri bakanı Meral Akşener'in konuşmasından aktaran Özgür-Baklacioğlu (2003: 213).

zulması ve Kuzey Irak'ta Kürt gruplar arasında çatışmaların artması Türkiye'ye gelen Türkmenlerin sayısının artmasına neden olmuştur. Ancak gelen nüfusun artışına paralel olarak 1990'lardan itibaren Irak Türklerinin Türkiye'de vatandaşlık alması çok zorlaşmış, 2003 sonrasında ise neredeyse durmuştur.

Irak'tan gelen Türklerin bir kısmının ifade ettiği "ayrımcılık hissi"ni besleyen en önemli faktör, 1989'da Bulgaristan'dan gelenlerin "soydaşlarımız" diye nitelendirilip en azından resmî söylemde bağra basılması ve buna karşılık Irak'tan gelenlerin çoğunun Kürt oldukları için bir güvenlik tehdidi olarak algılanmaları olmuştur. Bu farklı tavrı, erken Cumhuriyet döneminden beri devam eden Kürtleri asimile etme kaygısından beslenen bir politikanın (Yeğen, 2006) devamı olarak da okumak mümkündür. 1989 ve 1991 tarihlerindeki göç hareketleri ve iki "soydaş" grubun gördükleri muamele karşılaştırıldığında, erken Cumhuriyet dönemi için söz konusu ettiğimiz makbüllük hiyerarşisi geçerliliğini korumuş olsa da, bu durumun değişmez bir asimetri değil, siyasi-ekonomik koşullara göre biçimlenen bir dinamik olduğu görülür. 1990'lardan itibaren, sadece Iraklı Türkler değil, görece imtiyazlı olan Bulgaristan Türkleri de gitgide sistematik bir şekilde düzensizleşen bir statüye tâbi kılınacaktır. Aşağıda, bir kez daha makbüllük hiyerarşisinin sabit değil kaygan olduğuna ve en "makbul" sayılanın imtiyazının bile güvencede olmadığına tanık olacağız.

1990 sonrası göç hareketlerinde "düzensizleşme"

1990'lar iki yönden göç hareketleri açısından bir "düzensizleşme" dönemi olmuştur. Bir yandan, Soğuk Savaş sonrasında iki kutuplu dünyanın çözülmesiyle altüst olan siyasi ve ekonomik dengeler ulus-devletlerin kontrolü dışında göç hareketlerine yol açarken, öte yandan, özellikle Avrupa'da petrol krizi sonrasında sözleşmeli işgücü ithali devrinin kapanmasıyla, göç etmek isteyen/zorunda kalan kişilerin yasal yöntemlerin dışında yollar bulmaları gerekmiştir. Sonuçta, sınırların kapanması, vize işlemlerinin zorlaşması ve iltica hareketlerine yönelik olumsuz tavır, pek çok göçmenin devletlerin tanımladığı kuralların dışında "düzensiz/usulsüz" bir statüde sıkışıp kalmasına neden olur.¹⁴

1990'larda düzensizleşen göç, özellikle Soğuk Savaş coğrafyasının sınır bölgelerinde bulunan Türkiye gibi ülkelerin uluslararası göç rejimleri açısından ciddi bir değişimi beraberinde getirmiştir (İçduygu, 2003; Erder, 2002). 1980'ler ve 2000'ler arasındaki 20 yıllık dönemde, Türkiye komşu coğrafyalarda yaşanan çalkantılardan kaçan yüz binlerce kişi için bir hedef ve geçiş ülke-

14 Medyada "kaçak göç", devlet dilinde "yasadışı göç" olarak ifade edilen, ancak son zamanlarda literatürde damgalayıcı ve yargılayıcı bir pozisyonun uzak durmak gayesiyle "düzensiz göç" denilen olgu aslında birbirinden çok farklı türde düzensizlikleri içerebilen bir duruma işaret eder: uluslararası sınırları pasaport ve/veya vize olmadan aşmak, turist vizesiyle giriş yapıldığında vize süresini aşmak, veya gidilen yabancı ülkede ikamet ve çalışma izni olmadan yerleşmek veya çalışmak (Jordan ve Düvell, 2002).

si haline gelmiştir. 1980 İslâm Devrimi'nden sonra İran'dan, 1988'de Halepçe Katliamı sonrasında Irak'tan, 1989'da Bulgaristan'dan, 1991'de Irak'tan, 1992-2001 arasında eski Yugoslavya coğrafyasından, 2001'de ABD'nin saldırması sonrasında Afganistan'dan gelenler derken, Türkiye'ye toplamda bir milyonun üzerinde bir nüfusun girişi söz konusu olmuştur (Corliss, 2003). Aynı yıllarda, artan iltica başvuruları ve düzensiz konumda yakalanan göçmen sayısı karşısında AB ülkeleri sınır denetimlerini etkinleştirip, vize politikalarını katılaştırdıkça "Avrupa Kalesi"ne giremeyen yabancılar Türkiye gibi ara bölgelerde, geçiş koridorlarında yığılmaya başlar (Danış, 2004). Bunlara bir de, bavul ticareti çevresinde şekillenen mekik göçüyle başlayıp, eviçi hizmetleri sektöründe çalışanlarla devam eden eski Sovyet cumhuriyetlerinden ve hatta Afrika'dan gelenleri de eklediğimizde ülkedeki yabancıların sayısı beklenmedik bir şekilde artış göstermiştir (Akalin, 2007; Kaşka, 2006; Keough, 2006; Yüksek, 2006).

Bir yanda, AB'nin göçmen karşıtı politikasının komşu ülkelere yüklediği "sınır karakolu" rolü (Balzacq, 2007), öbür yanda devletin denetimi dışında ve giderek artan sayıda yabancıların Türkiye'ye yönelmesi bu konuda yeni politikalar üretilmesini de zorunlu kılmıştır. 1990'lı yıllarda, neo-liberal ekonomiye paralel olarak uygulanan "esnek vize politikası" Soğuk Savaş sonrasında ciddi bir değişim getirirse de, çok uzun ömürlü olmamıştır. Özal döneminde yabancı ülkelerle ticari ve siyasi ilişkileri geliştirmek gayesiyle gevşetilen vize koşulları, kısa bir süre sonra tekrar sıkılaştırılmıştır (Apap, vd. 2004: 46-54). AB'nin "yasadışı göçle mücadele" ve "daha sıkı sınır denetimi" talepleri, Batı'ya geçmek için Türkiye'yi bir "atlama tahtası" olarak gören göçmenlere yönelik denetimlerin de artmasına yol açar. Ancak kâğıt üzerinde yapılan ve AB ile pazarlık sürecinde önemli bir koz olarak gündemde tutulan bu değişikliklerden daha çok, pratikteki duruma ve göçmen grubun yapısına göre uygulanan "zımnî ve geçici" politikalar etkili olur. Biz, 1990 sonrası dönemde, göç hareketlerindeki düzensizleşmeye koşut olarak, hem göçmenlerin statüsünü, hem de uygulanan politikaları "belirsizlik" veya daha doğru bir ifade ile "eğretlilik"le tanımlamanın uygun olacağını düşünüyoruz. Bu noktayı aşağıda soydaşlığın göç alanında değişen anlamını incelerken örneklerle açıklamaya çalışacağız.

"Nafile" soydaşlık

1990'lar Bulgaristan ve Iraklı Türk gruplar için de bir dönüm noktası olur. "Türk soylulara" yönelik misafirperver tutum, 1980'lerin sonunda giderek yerini kapalı ve dışlayıcı bir politikaya bırakırken, gruplar arasında olduğu gibi, gruplar içinde de bir ayrışma ortaya çıkar. Bugün bu göçmen toplulukların kendi içindeki en önemli ayırım, geliş tarihi ve ona bağlı olarak, edinilen yasal statüdür. Gerek Bulgaristan, gerek Irak Türklerine baktığımızda, "eskiler" (1989/1991 öncesinde gelmiş olanlar) arasında hemen herkes vatandaşlık al-

mışken, “yeniler”in (özellikle 2000’lerde gelenlerin) vatandaşlık bir yana, ikamet tezkeresi bile edinmekte büyük zorluklarla karşılaştığını görürüz.

Bulgaristan Türkleri arasında 89 göçmenleri ve öncesinde gelenler çifte vatandaşlık hakkına sahipken, 90 sonrası göçmenlerin vatandaşlık elde etmeleri halen istisnaidir. Bulgaristan’dan göç eden Türklerin iskânını kolaylaştırma ya yönelik tavrın en belirgin olarak değiştiği dönem 1990’ların ortası olmuştur. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, reel sosyalizm sonrasında Bulgaristan’da yaşanan ekonomik kriz pek çok Türk’ün iş bulma umuduyla Türkiye’ye yönelmesine neden olmuş, ancak bu göç akını engellemek isteyen Türk yetkililer, Türk kökenli Bulgaristan vatandaşlarına vize alımını zorlaştırmıştır (Özgür-Baklacıoğlu, 2003: 213). Birkaç sene öncesinde “soydaş”larımız diye anavatana davet edilen gruba ait göçmenlere yönelik bu katı politikalar karşısında, Türkiye’ye gelmekte ısrar edenler, kimi zaman sınırı geçebilmek için kaçakçılara yönelmek zorunda kalmışlardır.

Vize alımını zorlaştırarak işgücü girişini kısıtlamaya yönelik düzenleme 2001’e kadar devam etmiş, 2001’de ise, üç ayda bir giriş çıkış yapmak suretiyle vize almadan Türkiye’ye gelinebilmesini sağlayan esnek vize rejimine geçilmiştir. Apap ve diğerlerine göre (2004) bu değişikliğin nedeni hem Türkiye’nin hem de Bulgaristan’ın AB ilişkilerinden kaynaklanır; özellikle 2001’de Avrupa Konseyi’nin Bulgaristan’ı Schengen negatif listesinden çıkarması değişiklikte etkili olmuştur. 2008’e kadar devam eden bu esnek vize rejimi, bir kez daha Bulgaristanlıların durumunu Irak’tan –ve diğer eski Sovyet bloğu ülkelerinden– gelen göçmenlere nazaran daha imtiyazlı kılar. Ayrıca, eski vize rejimiyle turist olarak gelip süresini aşan veya yukarıda belirtildiği gibi kaçak yollarla gelen Bulgaristan Türkleri de “yasallaşma” fırsatını elde eder. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki, ülkeye girişleri yasal olmasına rağmen, ikamet izni olmaksızın kaldıkları ve çalışma izni olmaksızın enformel sektörde çalıştıklarından, aslında Bulgaristan Türkleri de “yasallık-yasadışı” yelpazesinin gri alanlarında dolaşmaya devam etmiş, yani “eğreti” konumlarından tam olarak kurtulamamışlardır. Üstüne üstlük, 9 Mayıs 2007’de kabul edilen ve Bulgaristan’dan gelenlerin altı aylık bir zaman dilimi içinde en az üç ay Bulgaristan’da ikamet etmelerini öngören son düzenleme ile diğer düzensiz göçmenlere nazaran görece imtiyazlı konumlarını yitirmiş ve tekrar yasadışıyla itilmişlerdir.

Yasal statü açısından, Iraklı Türkler de 1990 sonrasında benzer bir “eğretilik”e mahkûm olmuşlardır. 1991 Körfez Savaşı’ndan sonra uygulanan ambargo döneminde Irak’ta ekonominin ciddi anlamda bozulması ve Kuzey Irak’ta Kürt gruplar arasında çatışmaların yarattığı “güvensizlik ortamı”ndan (Sirkeci, 2005) kaçarak Türkiye’ye gelmek isteyen Türkmenlerin sayısında ciddi bir artış olmuştur. Bu dönemden itibaren, Türkiye’de vatandaşlık almak zorlaşmış, 2003’teki Amerikan işgali sonrasında ise neredeyse durmuştur. Bu durum, yeni gelenler kadar, 1970’li yıllarda eğitim amacıyla Türkiye’ye gelip

yerleşen ama “bir gün geri döneceklerini düşündükleri” için Türk vatandaşlığına başvurmaya gerek görmemiş kişiler için bile sorun yaratmıştır. Irak’taki durumun vahameti karşısında Türk vatandaşlığına geçmeye karar verdiklerinde olumsuz bir tavırla karşılaşmış, ikamet izinlerini uzatmakta dahi zorlandıkları olmuştur.

Oysa, Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmasından sonra Musul’un 1926 Ankara Anlaşması ile Irak’a bırakılmasından beri, Irak’ta kalmak istemeyen Türklerin Türkiye vatandaşlığına geçmesine müsamahakâr davranılmıştır. 1930 ve 40’lı yıllarda Irak’la imzalanan ikili anlaşmalar Türkmen gençlerin eğitim amacıyla Türkiye’ye gelmesini kolaylaştırmış (Şimsir, 2004), ve 1950’li yıllardan itibaren sayısı çoğalan Türkmen öğrenciler Irak’ta siyasi baskıların artması ve İran-İrak savaşından dolayı Türkiye’de kalıcı yerleşime geçmek istediklerinde sıkıntı çekmeden vatandaşlık alabilmişlerdir (Danış, 2006).

Bu tutum, 1990’ların ortasından itibaren, Türkiye’nin yeni Irak dış politikası ekseninde değişmeye başlar. Irak’taki siyasi kargaşa ve Kürt oluşumu karşısında Türk nüfusun varlığını ön plana çıkaran Türkiye, Türkmenlerin Irak’tan ayrılmalarının önüne geçebilmek amacıyla ikamet ve vatandaşlık başvurularını zorlaştırır. Vatandaşlık başvuruları çoğu zaman sonuçsuz kalırken, bürokratik sürecin karmaşıklığı da statüsünü yasallaştırmak isteyenler için caydırıcı bir rol oynar. Yeni gelenlerin vatandaşlık bir yana, ikamet izni almakta bile zorluk çekmesiyle yasal statülerinde ortaya çıkan eğretilik, ülkedeki diğer (Türk olmayan) düzensiz göçmen gruplarınkine benzer zorluklar yaşamalarına neden olur.

Yeni gelenleri hukuki bir belirsizlik durumunda bırakan bu değişim, Türkiye’deki Türkmenlerin profilinde de önemli bir ayrışma doğurmuştur. 1990’ların ortasından önce gelerek İstanbul’a yerleşen Türkmenler yüksek eğitim seviyeleri, meslek sahibi olmaları ve en önemlisi rahatlıkla vatandaşlık edinebilmeleri sayesinde kolaylıkla yeni bir hayat kurabilmişken, Irak’tan “yeni” gelenlerin çoğu, özellikle 2003 sonrası ülkeye giriş yapanlar, süresi dolmuş turist vizeleriyle, geçici işlerde, kötü barınma koşullarında “eğreti hayatlar” yaşamak zorunda kalmaktadır. Büyük kısmı 19-35 yaşlarındaki erkeklerden oluşan, bir kısmı evli olsa da, hemen hepsi Türkiye’ye yalnız başlarına gelen bu gençlerden bazıları için Türk vatandaşlarıyla evlenmenin ikamet engelini aşabilme yollarından biri haline geldiğini de belirtmek gerekir.

Vatandaşlık faktörünün önemine işaret eden bir diğer örnek olarak Türkmenler arasında geliş tarihine ve yapılan işe dayalı üçlü bir tabakalaşma gözlenebilir. Türkmenlerin önemli bir kısmı, İstanbul’da Osmanbey ve Laleli’de Arap ülkeleri başta olmak üzere dış ve iç piyasaya hizmet veren toptancı tekstil firmaları ve dış ticaret şirketlerinde çalışmaktadır.¹⁵ “Çıraklar”, “tezgâh-

15 Özal döneminde ihracat yönelimli liberal ekonomiye geçişle gelişen bavul ticaretinde, Türkmenler Arapça bilgileri sayesinde Arapça konuşan ülkelere gelen müşterilere hitap ederek kendilerine kısmi bir etnik niş yaratabilmişlerdir.

tarlar” ve “patronlar”dan oluşan bu yapıda, gruplar arasında hem gelir düzeyi, hem de hukuki statü açısından önemli farklar bulunmaktadır. Çoğu 2005 sonrası gelmiş genç erkeklerden oluşan “çıraklar”, dükkan temizliği, müşterilerin aldığı malların kargo şirketlerine götürülmesi türü basit işleri yaparken, daha uzun süredir bu işte çalışanlar “tezgâhtarlık” a terfi edebilmektedir. Yıllar içinde edindikleri deneyim sayesinde, patron ve müşterilerle yakın ilişki kurarak ayrıcalıklı ve görece rahat bir konum edinmiş olsalar da, tezgâhtarlık, vatandaşlık statüsünden hatta bazen ikamet izninden bile mahrum bulunan “yeni gelenler” in çoğu için Osmanbey piyasasında varılabilecek son noktadır. Oysa 1991’de “büyük kaçış” sırasında veya daha önce gelmiş ve vatandaşlık almış –ya da en azından kalıcı ikamet iznine sahip– olanlar bugün Osmanbey ve Laleli’de çoğunlukla “işveren” konumundadır.

Bulgaristan’dan Türkiye’ye 90’lı yıllardan itibaren göç eden “yeni gelenler”, Iraklı Türklerin aksine, büyük çoğunluğu kadın olmak üzere 19-55 yaş grubunda yer almaktadır. Bunun önemli nedenlerinden biri, bir yandan ev işinin hâlâ kadın işi olarak algılanması, öte yandan küreselleşme dinamikleri sonucu emek göçünün “kadınsılaşmasıdır” (Sassen, 1998). Bulgaristan ve Irak Türklerinin benzeştiği nokta ise, Bulgaristan Türklerinin de Türkiye’deki yaşamlarının yasal statülerindeki belirsizliğe bağlı olarak biçimlendiğidir. Yaygın kanı, 89 ve öncesi göçmenlerinin, 90 sonrasında gelenlere nazaran daha yüksek eğitim seviyesine sahip oldukları ve dolayısıyla daha kolay meslek edindikleri, bunun sonucunda da kendilerine burada sürdürülebilir bir yaşam kurabildikleridir. Gerçekten de, meslek açısından bakıldığında, 90 sonrası göçmenler genellikle ev işi ve bakıcılık gibi enformel sektörlere sıkışmış iken, 1989 ve öncesinde gelenler, memuriyet ve diğer beyaz yakalı işlerde çalışmaktadırlar. Ancak bu durumun eğitim/kültür seviyesi ile ilişkisi, genelde varsayılandan daha karmaşıktır. Birincisi, Bulgaristan’daki sosyalizm deneyimi ülke çapında standart ve eşit eğitim sağlamakta görece başarılı olduğundan, Bulgaristan’dan gelen tüm göçmenlerin eğitim seviyesinde belli bir alt sınırı tutturmuş olduklarını vurgulamak gerekir. 89 göçmenlerinin büyük çoğunluğu da geldikleri ilk senelerinde, fabrika (yoğunlukla tekstil), temizlik, inşaat gibi işlerde çalışmak durumunda kalmışlardır. Keza, 90 sonrası göçmenler arasında da, yüksek lisans dereceli ve beyaz yakalı iş hedefi olanlara rastlamak mümkündür. Ayrıca, 90’lı yıllardan beri giriş çıkış yapan ve “yeni” göçmen diye tabir edilenler arasında, 1989 dalgasıyla gelip, bir sene içinde tekrar Bulgaristan’a dönenler de vardır ki bu 89 göçmeni/yeni göçmen ayrımını –ve dolaylı olarak, daha genel anlamda politik/ekonomik göçmen ayrımını– iyice kayganlaştırmaktadır. Dolayısıyla eğitim seviyesi ve donanım açısından sadece bir eski/yeni göçmen ayrımı yerine, bir grubun düşük gelirli işlere mahkûm kalmasında vatandaşlığın rolü azımsanmamalıdır.

Yukarıda da özetlediğimiz gibi, 1990 sonrası düzensizleşme Irak ve Bulgaristan Türklerinin hayatlarında kritik bir kırılma yaratmış ve yasal statüden

kaynaklanan bu eğretilik sosyo-ekonomik profillerine de yansımıştır.¹⁶ Bu tür bir düzensizleşmenin sadece bu makalenin konusu olan gruplar için geçerli olduğunu söyleyemeyiz tabii. Jeanne Hersant'ın işaret ettiği gibi “hem soydaş, hem de istenmeyen” muamelesi gören Batı Trakya Türkleri de 1980'lerin sonundan beri Türkiye'ye göç etme haklarından faydalanamamakta, bu da Yunanistan'dan Türkiye'ye yönelen –ve gayriresmî olarak iki ülke tarafından “idare edilen”– göçün düzensizleşmesine neden olmaktadır (Hersant, yayımlanacak).

Yasalarda tutarlılık varmış gibi gözükse de, uygulamada ortaya çıkan keyfilik ve zımniliğin gözlemlendiği önemli mekanizmalardan biri de “bezdirme” yöntemi-dir. “Türk soyu ve kültürü”nden gelen Irak ve Bulgaristan Türklerinin 1934 İskân Kanunu sayesinde¹⁷ sahip olduğu vatandaşlık edinme hakkına rağmen, pek çok kişi başvuru koşullarının zorluğu ve bürokratik sürecin karmaşıklığının caydırıcı etkisinden dolayı bu hakkı kullanamamaktadır. 2001 yılında yapılan bir araştırmaya göre, Irak Türkleri arasında vatandaşlık başvurusu yapanlar sadece %26 iken, vatandaşlığa başvurmayan %76 bu durumu bürokratik işleğin zorluğu ve belgelerinin eksik oluşuyla açıklamıştır (Tufan, 2001: 80). 1990 sonrasında gelen Bulgaristan Türkleri arasında da, sürecin nasıl işlediği hakkında bilgi sahibi olmamak, Yabancılar Şubesine gitmekten çekinmek gibi sıkıntılarının yanı sıra, ısrarcı davranıp vatandaşlığa başvurma yolunu seçenler de, başvurularının yıllarca sonuçlanmadığından, hatta çoğu zaman başvurularının işleme konduğuna dair bile bir haber almamaktan yakınmaktadırlar.¹⁸ Ayrıca, son bölümde detaylandıracağımız üzere, Balkan Türkleri Dayanışma Derneği'nin, kendisini yeni göçmenlere vatandaşlık kazandırma işine adanmış olduğunu vurgulaması ve en önemli faaliyetleri arasında bu yolda İçişleri Bakanlığı'na yaptıkları başvuruları göstermesi, yeni göçmenlerin kendi imkânları dâhilinde vatandaşlık almakta zorlandıklarının bir diğer göstergesidir.

Sonuç olarak, Türk yetkililerin politikası açısından bakıldığında, başvuru sü-

16 Yeniler ve eskiler arasındaki sosyo-ekonomik farklılaşmayı göstermesi açısından, tercih edilen semtler ve oturlan konutun mülkiyet durumu da anlamlı bir ölçüttür. Iraklılar arasında yeni gelenlerin çoğu kiralık evlerde –özellikle işyerlerine yakın olması nedeniyle, Kurtuluş ve Feriköy'de diğer genç Türkmenlerle paylaştıkları bekâr evlerinde– kalırken, eskilerin büyük bir kısmı kentin Kadıköy'den Kartal'a, Bakırköy'den Sarıyer'e kadar değişik semtlerinde, mülkiyetleri kendilerine ait evlerde oturmaktadır. Bulgaristan göçmenleri arasında ise akrabalık bağı ve/ya iletişim ağlarının etkisi sonucu, eskiler de, yeniler de, yoğun olarak, Avcılar, Büyüçekmece, Küçükçekmece, Sefaköy, Esenyurt, Beylikdüzü, Bağcılar ve Güneşli gibi semtlerde ikamet etmektedir. 90 öncesi ve sonrası gelenler arasındaki en önemli fark ise ilk grubun neredeyse istisnasız mülkiyetleri kendilerine ait evlerde oturmaları, diğer grubun ise kirada olmasıdır.

17 İskân Kanunu en son 2006'da revize edilmiş ve Türk soyluların kabulüyle ilgili 5. madde geçerliliğini korumuştur.

18 Saha araştırmasının ortaya çıkardığı bir ilginç nokta da, vatandaşlık başvurularının, Çorlu, Edirne gibi İstanbul dışındaki şehirlerden yapılanlarının kabul edildiği, İstanbul'dan yapılanlarına sonuçsuz kaldığıdır. Şehirlerarası uygulamalarda sistematik bir fark olup olmadığı araştırılmaya muhtaç bir konudur.

recinin çok uzun sürmesi ve çoğu zaman sonuçsuz kalmasının kulaktan kulağa yayılmasıyla, bunun “başarılı bir bezdirme politikası”na dönüştüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Kristen Biehl de, Türkiye’de iltica başvurusunda bulunanları incelediği çalışmada, karmaşık bürokratik süreçler ve katı politikalarla biçimlenen “belirsizlik hali”nin Türkiye’ye gelen mültecileri “idare etmenin” bir yolu olmanın yanı sıra, psikolojik bir “caydırma mekanizması” da oluşturduğuna işaret etmektedir (Biehl, 2008). Bu sessiz bezdirme politikası, mülteciler kadar çalışma ve ikamet iznine başvuran bütün yabancılar –ki bunların arasında 1980’lere kadar ayrıcalıklı bir muamele gören “Türk soylu yabancılar” da yer almaktadır– için söz konusudur.

Eski derneğe yeni işlev

Yukarıda anlattığımız gibi, Türkiye’nin, eski Osmanlı coğrafyasından gelen Türk ve/veya Müslüman göçmenlere yönelik kabul politikası, farklı siyasi konjonktürlere göre şekillenen git-geller içermiş olsa da, genelinde göçmenlerin vatandaşlık yoluyla içerilmesini esas alan bir çizgide seyretmiştir. Ancak, 1990’dan sonra bu durum, belirgin bir değişime uğramıştır. Bir yandan komşu ülkelerdeki siyasi çalkantılar sonucu Türkiye’ye yönelik göçün hacminin artmasıyla derinleşen siyasi ve ekonomik kaygılar, diğer yandan AB uyum sürecinin gereklilikleri, “soydaş”lık bağımlı önemsiz kılan bir göç kısıtlama politikası benimsenmesine neden olmuştur. Dolayısıyla, 1990 sonrasında Türkiye’ye gelen “Türk soylu” göçmenler, Türkiye’de karşılaştıkları kabul mekanizmaları açısından giderek diğer göçmen gruplara benzer deneyimler yaşamaya ve ikamet ve vatandaşlık başvurularına olumsuz cevap almaya başlamışlardır.

Türk soylu göçmenlerin enformel alana sıkışmalarına yol açan bu yeni politikalar benimsenirken, eski göçmen dernekleri birtakım ara çözümler ve kolaylaştırıcı politikalar üretmeye çalışarak yeni bir rol üstlenmiştir. Bu değişimi anlatmadan önce, bu derneklerdeki 1980 öncesi genel tavrı kısaca özetleyelim. Soğuk Savaşın bitmesinden önce, derneklerin devletle iç içe siyasi faaliyetleri, temel misyonlarının daha çok “milli dava” mücadelesi şeklinde gelişmesine neden olmuş, geride bıraktıkları topraklarda kalan soydaşlarının maruz kaldıkları baskıları dile getirmek için çalışan bir diasporik siyasi örgüt olarak faaliyet göstermişlerdi. Türkiye’deki göçmen topluluklarının sorunları yerine daha genel ve soyut bir Türkçülük ve milli dava mücadelesi güdülmesi, dernek ileri gelenlerinin davayı daha az sahiplenen hemşehrileriyle ayrışmasına da yol açmıştır. Toumarkine’in Balkan ve Kafkas dernekleri için belirttiği gibi, “sözcülüğünü yaptıkları göçmen topluluklara özgü meseleler [dernek ileri gelenleri tarafından] sümen altı edilemediği takdirde arka plana atılıyordu. Zaten onlar da, temelde anti-komünizm ilkesini paylaşmakla yetinerek siyasi belagatla uğraşmaktan ziyade, içine girdiği toplumda, işleriyle güçleriyle-

le meşgul olan kendi toplulukları tarafından pek önemsenmiyorlardı”¹⁹ (Toumarkine, 2001: 426).

Eskiden esas olarak dış Türklerin “milli dava”sını dillendirmenin bir aracı olan dernekler, 1990 sonrasında, şekil ve içerik değiştiren göçlerin etkisinde yeni bir rol edinerek birer *düzenleyici kuruma* dönüştüler. Derneklerin “düzenleyici” rolü derken, yukarıda bahsettiğimiz şekilde statüleri eğretilişen yeni göçmenlerin, hem gündelik yaşamda karşılaştıkları zorluklarla başa çıkmalarını kolaylaştırıcı, hem de yasal statülerini düzene sokmaya yönelik girişimlerini kast ediyoruz. Artık derneklerin çalışmalarında “milli dava” konusu geri plana itilirken, göçmenlerin hem geride bıraktıkları yakınlarının ihtiyaçlarına, hem de Türkiye’de karşılaştıkları sorunlara odaklanan girişimler önem kazanmaya başladı. Ancak, bu yeni rolün benimsenmesinde, makbüllük hiyerarşisindeki konumlarıyla bağlantılı olarak, Irak ve Bulgaristan Türklerinin dernek faaliyetlerinde bazı farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Biz derneklerin bu kabuk değiştirme sürecini, söz konusu iki göçmen grubu temsil eden birçok dernek olmasına rağmen, görünürlükleri yüksek olan *Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği* (ITKYD) ve *Balkan Türkleri Dayanışma ve Kültür Derneği* (BTDDK) örnekleri üzerinden göstermeye çalışacağız.

1959’da kurulmuş olan *Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği* (ITKYD) İstanbul’daki Türkmen göçmenlerin en önemli örgütüdür.²⁰ 1950’lerde yüksek eğitim için gelen Irak Türklerinin artan nüfusunun bir yansıması olarak hayata geçen ve bugün Aksaray’da hizmet vermekte olan dernek kuruluşundan itibaren İstanbul’daki Türkmen varlığının başlıca çekim merkezi olmuştur. Kendisi de 1991’deki büyük göçle Türkiye’ye gelmiş olan ITKYD başkanı Kemal Bayatlı’nın dile getirdiği gibi derneğin amaçları arasında Irak, Türkiye ve Avrupa’daki Türkmenler arasında köprü kurmak kadar, Türkmenlerin kendi kültürünü korumasını sağlamak da vardır. Irak’taki Türkmenle-

19 Bulgaristan ve Irak’tan 1990 sonrasında gelmiş ve statüsündeki düzensizlik başta olmak üzere pek çok gündelik sorunla boğuşan “yeni göçmenler”in pek çoğu “milli dava” konusuna pek ilgi göstermemektedir. Yeni gelenler, daha çok ekonomik ve kişisel kaygılarla meşgul oldukları için kayıtsız kalırken, eski göçmenlerin bir kısmı da “fazla entegre” oldukları için “dava”dan uzaklaşmışlardır. Bu göçmen dernekleriyle ilgili yabancı kaynaklı çalışmalarda “çan eğrisi” ilişkisi olarak tanımlanan duruma da bir örnek olarak değerlendirilebilir (Schrover ve Vermeulen, 2003).

20 İstanbul’daki Irak Türklerinin kurduğu dernekler arasında ITKYD dışında Türkmeneli İnsan Hakları Derneği (Fatih), Kerkük Vakfı (Fındıkzade), Irak Türkmenleri Kardeşlik ve Kültür Derneği (Osmanbey) sayılabilir. Bu dernekler, “kendi aralarında ihtisas alanlarını belirlediklerini” ama daha önemlisi hepsinin “aynı yerde olduğunu”, “aynı amaca hizmet edenler arasında bir görev dağılımı” yaptıklarını dile getirmişlerdir. Türkiye’deki göçmenlerin gündelik sıkıntılarından ziyade “Irak’taki Türkmenlerin davasını Türk ve dünya kamuoyuna anlatmak” amacını ön plana çıkaran bu dernekler arasında, özellikle 1998’de kurulan Kerkük Vakfı “milli dava”nın savunusu için “milli bilinci ve duyarlılığı yükseltmeye yönelik” yayınlarıyla dikkat çekmektedir. “Silahlı mücadelenin yerine” koydukları kültürel üretim faaliyeti içinde, çeşitli yayınlar (kitaplar, dergiler, takvimler), müzik ve şiir gecelerinin yanı sıra, Şubat 2008’de İstanbul’da yapılan “Irak Çalıştayı” gibi Irak’taki Türkmen basın kuruluşlarının güçlendirilmesini amaçlayan toplantılar da önemli bir yer tutmaktadır.

rin maruz kaldığı haksızlık ve baskıları kamuoyuna duyurmayı ön plana alan diğer derneklere kıyasla, İTKYD göçmenlere yönelik kültürel ve sosyal faaliyetlere ağırlık vermesiyle dikkat çekmektedir. Derneğin ön ayak olduğu konferanslar, film gösterimleri, Irak Türklerinin tarihiyle ilgili anma toplantılarının yanı sıra, daha örtük ama sosyal açıdan önemli bir yönü de, düzenlenen piknik ve kermes türü etkinliklerle, gençler için bir buluşma-tanışma mekânı olarak hizmet vermesidir.²¹

Türkiye'deki Bulgaristan Türklerinin en aktif ve geniş belli başlı derneklerinden biri ise, Balkan Türkleri Dayanışma ve Kültür Derneğidir.²² BTDKD, göçmenlerin biraraya gelebileceği çeşitli sosyal etkinlikler düzenlemenin yanı sıra, Balkanlar tarihi, göçmenlerin Balkanlardaki önemi ve özellikle "yakın Türk tarihinin yeniden yapılandırılması ve yazılması" gibi tarihsel-kültürel konulara önem vermekte, bu amaçla seminerler ve belgesel sinema festivalleri düzenlemektedir.²³ Dernek yöneticileri, Bulgaristan'da özellikle 1984-89 yılları arasında şiddetlenen, Todor Jivkof rejiminin baskıcı azınlık politikalarına karşı ilk tepkinin kendilerinden geldiğini belirtmektedirler. Ayrıca Özgür-Baklacioğlu'nun Rumeli ve Balkan Dernekleri üzerine kapsamlı ve titiz çalışmasında belirtildiği üzere, BTDKD, "Bulgaristan göçmenlerinin güncel sosyal güvenlik ve mülkiyet sorunları, Türkiye'nin dış politikası ve özellikle de Bulgaristan ile ilişkiler konusunda aktif ve resmî siyasete nazaran nispeten farklı bir tutum göstermeye çalışan bir dernek imajı" taşıdığından ayrıcalıklı bir konuma sahiptir (Baklacioğlu-Özgür, 2006: 107).

Son yıllarda, tıpkı İTKYD gibi, BTDKD'nin amaçları arasında en çok öne çıkan konulardan biri de Türkiye'de bulunan hemşehrilerinin durumunu iyileştirmek, mağduriyetlerini olabildiğince telafi etmek olmuştur. İşte tam bu noktada, benzer gayeyle hareket eden iki dernek arasındaki fark da ortaya çıkmaktadır: İTKYD, yeni göçmenlere yönelik çalışmalarını kişisel ilişkileri devreye sokarak sürdürürken, BTDKD hukuki yollara başvurmayı tercih etmektedir. Bu farkın önemini tartışmadan önce, iki derneğin kullandığı yöntemleri ele alalım.

BTDKD temsilcilerinin öne çıkardığı en temel nokta, Balkanlardan gelenlere gerekli özenin gösterilmemesidir. Bu eleştiri, Özal'ın gösterişli bir şekilde sınır-

21 Toumarkine'in (2001: 435) Balkan ve Kafkas dernekleri için tespit ettiği "şehirlerde birbirinden kopan topluluklar içinde evlenmeyi kolaylaştıran bir evlilik bürosu gibi faaliyet gösterme" durumu İTKYD için de geçerlidir. Tarık Tufan'ın 2001 yılında yaptığı araştırma da, Irak Türklerinin "kendi kültürlerini koruma refleksi" ile içeriden evlenmeyi tercih ettiğini göstermektedir. Tufan'ın dernek çevresinde anket yöntemiyle yaptığı araştırmaya göre, görüşülen kişilerden sadece %9'u Türkiyelilerle, %88'i ise Türkmenlerle evlidir (Tufan, 2001: 45). Ancak, son yıllarda ikamet ve vatandaşlık sorunları yaşayan genç erkekler arasında Türkiyeli kadınlarla evlenmenin yaygınlaştığını da eklemek gerekir.

22 Balkan göçmenlerini temsil eden belli başlı derneklerden biri de Bursa'daki BAL-GÖÇ'tür. Diğer derneklerle ilgili kapsamlı bir liste için bkz. Özgür-Baklacioğlu 2006.

23 Balkan Türkleri Dayanışma Derneği'nin kültürel faaliyetlerinin detaylı açılımı için bakınız Baklacioğlu-Özgür 2006.

ları açarak “anavatana davet ettiği” 1989 göçmenlerine yapılan muameleyi de kapsamaktadır. Dernek temsilcileri, 89 göçmenlerinin yeterince devlet desteği görmediğine, göçmen konutları²⁴ gibi vaatlerin yerine getirilmediğine ve bu mağduriyetlerin yanı sıra, göçmenlerin adaptasyonu için hiçbir planlama yapılmadığına işaret ediyorlar:

“89 göçmenlerinin kabulü konusunda ne bir sosyolojik araştırma ne bir rehabilitasyon çalışması, hiçbir şey yapılmamıştır. Sadece yer, ev, iş gösterilmiştir bu insanlara. Ama sen onların adaptasyonunu planlamadan, öyle hepsi gelsin diyemezsin.”

Çoğunlukla 89 ve öncesinde gelen muhacirlerle ilgilenen diğer Balkan derneklerinin aksine, BTDKD'nın özelliği, 1990 sonrası gelen düzensiz göçmenlerin sorunlarını da aynı derecede önemseme iddiasında olmasıdır. Dernek yetkilileri yeni gelenler konusundaki radikal tutumlarını şöyle ifade ediyorlar:

“Bizim 89 sonrası göçmenler için yaptığımız direkt vatandaşlık başvurusudur. Bu yüzden de biz tezkereyle [ikamet tezkeresi] uğraşmıyoruz; vatandaşlık hakkıyla uğraşıyoruz. Yani varolan haklarını talep ediyoruz. TC bunların kayıt dışı yaşamasını veya çalışmasını resmileştirmek zorundadır. TC kendi açtığı kapıyı bir anda kapatamaz. Buna senelerce göz yummuştur. (...) Türk ve Türk soylulardan 1. ve 2. derecede akrabası TC vatandaşı olanlar ‘münferit göçmen’ olarak vatandaşlığa alınır diyordular, alınabilirler değil. Fakat kanun olması yeterli değil, Ankara bunun uygulanması için gerekli yönetmeliği çıkarmıyor.”

Devletin “göz yummasından” kasıt, 1990'larda çoğunlukla yasadışı, 2001-2007 arası ise değişik esnekliklerle süregelen ve Bulgaristanlıların düzensiz statülerini devam ettiren vize rejimleridir. Ayrıca, yukarıda belirttiğimiz gibi, en son olarak Mayıs 2007'de, Bulgaristan'dan gelenlerin altı aylık bir zaman dilimi içinde en az 3 ay Bulgaristan'da ikamet etmelerini öngören anlaşma yürürlüğe girdi. Dernek, yeni göçmenleri düzensiz bir statüye mahkûm eden bu anlaşmanın hükümet tarafından bu kadar kolay kabul edilmesini de eleştiriyor ve bu durum karşısında göçmenler için doğrudan vatandaşlık talep ediyor. Türkiye'nin Balkanlar'daki Türkleri vatandaş yapmasının “zaten tarihten gelen bir borç” olduğunu, dolayısıyla vatandaşlık talebinin “en doğal hakları” olduğunu söylerken de tarihsel referanslara dayanak veriyorlar:

“Balkanların trajedisi çok önemlidir ve Osmanlı'nın Fransız devrimi sonrası kendini yenileyememesinin bedelini Balkanlar ödemiştir. Yine de bu insanlar milli ve dini

24 Avukat Seyhan Türkkan konut edindirme yönergesi ile ilgili İskan Kanunu kapsamında, göçmen kabul edilenlere devletin konut edindirmekle mükellef olduğunu “fakat ne hikmetse 1993'ten sonra konut teslimlerinin durduğunu” söylüyor. Buna göre, hak sahibi olduğu halde hâlâ konutunu alamamış 14 bin kişi olduğu söyleniyor. Dernek temsilcileri bunun anayasanın eşitlik ilkesinden, İskan Kanunu'na kadar çeşitli düzlemlerde hukuka aykırı bir durum olduğunu söylüyorlar.

kimliklerine sahip çıkıyorlar, bu sebeple de TC'nin Balkanlar'a tarihten gelen bir borcu vardır.”²⁵

Ancak, devlete yöneltilen bu eleştirel dilin, gayet devletçi bir söylemle birarada var olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir. Dernek temsilcisi, vatandaşlık taleplerinin arkasında sadece bireysel çıkarları değil aynı zamanda Türk devletin çıkarlarını da göttüklerini, birey ve devletin çıkarlarının mutlaka örtüşmesi gerektiğini söylüyor:

“Göçmenlerin Türkiye’de vatandaşlık almaları, bir Türkiye’ye ne gibi faydalar getiriyor, bir de bireye ne faydası var, bu şekilde bakmak lazım. 3 çocuk yap diyor başbakan... Ona ne gerek var. Sen bu Türklerin hepsine vatandaşlık ver, Kafkaslardakilere, Balkanlardakilere, Türkmenlere falan, hem yetişmiş insan sana.”

Burada belki de bir tam daire çizip, 1934’te kurucu meclisin ifade etmiş olduğu “kemiyet (nicelik)” söyleminin yankılarını duyuyoruz. Ancak tabii ki, bir kez daha, nicelik, nitelikten bağımsız düşünülüyor. Kaybedilmiş toprakların canlı hatıraları işlevini yüklenmek dışında, 1990 sonrası göçmenlerin, ya da derneğin sahiplenici söylemiyle, “bizim insanımızın,” başka bir meziyeti daha var: örnek vatandaş olmaları. Bir dernek yöneticisine göre,

“Bizim insanımız borcunu zamanında öder. Hiçbir göçmen son güne faturasını bırakmaz, ilk gününde öder. Hatta o kadar ki, ben hep anlatırım, bir keresinde tüm mahallice ödemeye gitmişler de, elektrik dairesi ödemeyi almamış. Bir telaş, bir telaş, ortaya çıkıyor ki, ilk ödeme tarihinden önce geldiler diye ödeme alınamıyormuş!”

Ancak dernek temsilcilerine göre, sorumluluğunu aksatmayan, görevlerini yerine getiren vatandaş profilinin diğer yüzü, hakkını aramayan, devletten talepte bulunmayan, ısrarcı olmayan vatandaş. “Komünizmin” sözde ayırt edici olan “kişilik şekillendirme” tasarımına atıfla, “bakın, biz bunların kişiliklerinin nasıl şekillendiğini biliyoruz, onlar sosyal bir proje idi” diyen dernek temsilcisi, bu klasik Soğuk Savaş söylemini, iki ucu keskin bir bıçak olarak sunuyor. Şöyle ki, “komünizm” bir yandan, “bizim insanlarımızı” sindirmiş, korkak bir tebaa haline getirmiştir; ama öte yandan, aynı tabii olma durumu, sadık vatandaş olacaklarının güvencesini teşkil etmiştir. Bunu yeterince idrak edemeyen Türk devleti, bu potansiyeli gözden kaçırmaktadır. İşte tam bu noktada, dernek yöneticileri kendilerine gerektiğinde hükümete doğrudan talepte bulunarak, göçmenlerin veya dernek deyimiyle “bizim insanımızın,” haklarını arayan sözcüler işlevi biçmektedirler.

25 Türkiye Cumhuriyetinin bu “tarihi borcu”, BTDKD’nin aylık yayın organı olan *Balkan Sentezi* dergisinin “muhacirler kaybedilmiş topraklarımızın canlı hatıralarıdır” logosuyla da düzenli bir biçimde hatırlatılmaktadır. <http://www.balkansentezi.net/>

BTDKD temsilcilerinin, temelinde devletçi de olsa, hükümet politikalarına yönelik bu oldukça eleştirel tonunun, İTKYD'yle kıyaslandığında çok daha talepkâr ve girişken olduğu görülür. Keza İTKYD, ne bu kadar keskin bir dil kullanmakta, ne de devletle doğrudan karşı karşıya geleceği hukuki yöntemlere başvurmaktadır. Bunun yerine, çeşitli kurumlarla göçmenler arasında bir köprü rolü oynayarak bu sorunların çoğu zaman kişisel ve gayriresmî yöntemlerle çözülmesine çalışmaktadır. Derneklerin göçmenlerin sosyal, ekonomik ve kültürel adaptasyonunda oynadığı kolaylaştırıcı role (Cordero-Guzman, 2005) örnek olarak değerlendirilebilecek olan İTKYD'nin çalışmaları, hukuki yollardan ziyade, kişisel ilişkileri seferber ederek sorunlara çözüm aramaktadır. İTKYD başkanı ikamet sorunu olan Türkmenlerin okula kaydından, hastane masraflarına, yeni gelenlere iş bulmaya kadar “kendi yöntemleriyle” aracılık edip “kefil olduklarını” anlatmaktadır:

“Çocuklar sokakta kalmasın diye ilgili okulların müdürlerine mektup yazıyoruz. İşte, şu kişi gelmiştir, Türkmendir, durumları ortadadır. Şu nedenlerle göçmüş, çocuğunu misafir öğrenci olarak alın, diye. Çocukları sokaktan toplamak lazım; o mantıkla yaklaşıyoruz. Çok müdür [bu mektuplarımızı] kabul etti, sağ olsunlar. (...) Bir de hastane olayı var. Adam gidiyor sosyal sigortası yok. Ameliyat gerekiyor. Telefon açıyoruz, kefiliz diyoruz. (...) Biliniyoruz dernek olarak. Maliyeti 2 milyarsa ne yapabilirsin. Hastane 500'ü bizden olsun diyor. Hastaya imkânını sorarız elimde 1 var der, 500 de biz ayrıca topluyoruz. Alo doktor bey demiyorum sadece. Onun da bir yöntemi var, usulen bir yazı yazarız. Ellerinde bir gerekçe oluyor. Mesela burada okullar da öyledir. Muhtar bilir, [bize] sorar. Kerküklü Türkmen kimdir diye sorar, anlatırız. (...) Bir de işsizlik meselesi var. Diğer arkadaşlarımıza haber bırakıyoruz. Abi ne olur yanına al deriz.”

Türkiye'nin 1990 sonrası iç ve dış siyasi tercihlerinden kaynaklanan “ikamet vermeme politikası” karşısında Irak Türkleri derneğinin bulduğu en önemli “ara çözüm” dosya açarak kayıt altına aldığı ikametsiz Türkmenlere kimlik kartı dağıtmak olmuştur. Bu yöntem, derneklerin kendilerine bağlı göçmenler için, dernek başkanının da dediği gibi “aynen nüfus müdürlüğü gibi” çalıştığına işaret etmektedir: “Bizim burada her Türkmen için bir dosyamız var. Herkes neyin nesidir, kimdir. Sistemimiz var, aynen nüfus müdürlüğü gibi. Her Türkmenin dosyası var.” Böylece, her göçmenin ayrı ayrı dosyasını tutan dernek, devlet yerine ya da gayriresmî olarak devlet adına, göçmenleri kayıt altına alırken, göçmenlerin düzensiz statülerinin kısmen de olsa düzenli/resmî hale gelmesini de sağlamaktadır.

Derneğin kayıt sonrası dağıttığı kimlik kartı da göçmen-dernek-devlet ilişkisi açısından çarpıcı bir örnektir. Kart sahibinin temel bilgilerinin (adı, soyadı, doğum tarihi, vs.) bulunduğu ön yüzün altında “bu kart sahibi Türk kökenlidir” yazmaktadır. Kartın arka yüzünde ise Irak haritası içinde kırmızıya boyanmış bir Kerkük ve “Kerkük Türktür, Türk kalacak” ibaresi bulunmakta-

dır. Türk polisinin milliyetçi duygularına hitap eden bu kimlik kartı, görüşmelerin de ifade ettiği gibi Irak'tan yeni gelen Türkmenler için "gayriresmî bir ikamet belgesi" işlevi görmekte ve polisle karşılaşmalarında "işleri kolaylaştırmaktadır". Etienne Copeaux'nun (2002, 39) aşırı sağın iktidarda olmasa bile düşüncelerinin çeşitli toplumsal katmanlarda ciddi anlamda kabul gördüğüne dair iddiasını hatırlatan bu kartın içeriğindeki milliyetçi vurgu, eğreti statüdeki Irak Türklerinin sorunlarına eğreti bir çözüm olarak da değerlendirilebilir. İkamet veya çalışma izni olmayan pek çok yeni göçmen gibi, Kerkük doğumlu genç bir Türkmen'in sözleri de, bu kartın polisle karşılaşmalarında kolaylık sağladığını gösteriyor:

"Benim ikametim yok, ama polis bize karışmıyor. [Onlar] daha çok Arap ve Kürtleri yakalıyor. Artık ikamet almak çok zorlaştı, ama polis dokunmuyor, halimizden anlıyor."

Kartın bu kolaylaştırıcı etkisine dair yaygın kaniya rağmen, "kartı olduğu halde" yakalanıp sınır dışı edilen Türkmenler olduğu söylentisi de epeyi etkili. Bu yüzden, polisle karşılaşmaktan çekindiklerini söyleyen bazı genç Iraklı Türkler boş günlerinde mümkün mertebe evden çıkmadıklarını belirttiler. Bütün polislerin Türk kökenlilere aynı sempatiyi göstermemesi aslında kağıt üstünde olduğu kadar, uygulamada da tektip ve değişmez bir durum olmadığına işaret ediyor: "Dernek'ten kimlik var bende. Ama Aksaray'a hayatta gitmem, polisten korkuyorum. Burada arkadaşlar yakalandı, hemen çıkardılar dışarı, gönderdiler." Bir başka genç Türkmen de, "belki de renkli gözlü olduğu için polisin kendisini tutmamış olduğunu" söylüyor. Ama onun korkusu da aynı: "Arkadaşlarımdan yakalanan oldu. Karakola gitti mi bitiyor. Polisine göre kötü birine denk geldin mi, [Irak'a] gidersen".

Irak'tan yeni gelen göçmenlerin dillerinden düşürmediği ikamet sorunu, onlar ve yakınları için ne kadar yakıcı bir mesele olsa da, 1991 öncesinde gelmiş ve uzun zamandır "milli dava"nın bayraktarlığını yapan kişilere göre arka planda tutulması gereken bir konu. Türkmen davasının önde gelenlerinden birinin ifade ettiği gibi, ikamet sorunu "sonuçta şahsi bir mesele"dir ve milli meseleyi gölgelemesine izin verilmemelidir:

"Irak'taki durumdan dolayı çok göç oluyor, sıkıntı oluyor. Türkiye ikamet vermek istemiyor. Buraya gelmesinler, orada nüfus azalıyor diye. Hazırlık yapsalar ona paralel canım kurban, onu da yapmıyorlar. Bu [ikamet] fazla milli bir mesele değil; bizim davamız önemli. Söylüyorum, şahsi meseleleri sorun etmeyin, diye. Bu [ikamet] sonuçta bizim şahsi sorunumuz."

Türkiye'deki Türkmen davasının yaşlı önderleri de, Türkmenlere yönelik ikamet politikasında, Türk devletinin tavrını anlayışla karşıladıklarını ifade

ediyorlar. Bu katı ikamet politikasının Irak'tan yeni gelen hemşehrileri için yarattığı sorunları bizzat yaşayarak deneyimlemiş olmalarına rağmen, bu konuda devleti onaylar bir tutum benimsiyorlar:

“[Ikamet konusunda] sıkıştırmalar da iyi aslında. Yoksa açsalar kapıyı, kimse kalmaz orada. Orada patlama güürültü, burada cennet gibi ülkede yaşamak daha iyi.”

“O duygusallığı unuttun.. Kerkük'te nüfus azalmasın diye [vermiyorlar]... Burada Türkmenler yok mu, ikametsiz neredeyse hepsi.. Ona bir şey demiyorlar, problem çıkartmıyorlar. Ama vatandaşlık istemeyin [diyorlar] çünkü durum kötü.”

Irak Türklerinin derneklerinde yönetici konumundaki kişilere, ikamet ve vatandaşlık almadaki sıkıntılarını sorduğumuz her sefer bu minvalde “anlayışlı” cevaplar aldık. Aksi yönde görüş belirtenler de en fazla “Kerkük'te nüfus azalmasını kaygısını haklı görüyoruz ama göçü engellemek için ikamet vermemek çözüm değil” eleştirisini dile getirebildiler. Irak ve Bulgaristan Türklerinin derneklerindeki bu söylem ve yöntem farkını özetleyecek olursak, birinin daha çok kişisel ilişkiler veya gayriresmî kimlik kartı gibi yollar izlerken, diğerinin vatandaşlık başvurusu ve mahkeme davalarıyla hak arayışı gibi resmî ve yasal yolları tercih ettiğini görürüz. Biri devletle birlikte saf tutup, yeni gelen hemşehrileri için vatandaşlık bir yana ikamet konusunda bile kaçamak bir tutum takınırken, diğeri vatandaşlık hakkı için devlete karşı dava açmaktan çekinmemektedir. Diğeri bir deyişle, biri devletin önerdiği eğreti çözümlere ses çıkarmayarak sorunun eğreti bir şekilde idare edilmesine katkıda bulunurken, diğeri buna hukuk yoluyla karşı çıkmaktadır.

Yöntem ve söylemdeki bu farka rağmen, iki grubun da ortaklaştığı bir konu göçmenlerin oyları meselesidir. Göçmenlerin geldiği ülkelerde yapılan seçimler sırasında, dernekler devletle işbirliği içinde göçmenleri seferber etmekte, oy kullanımını teşvik etmek için düzensiz statüde olanları yasallaştırmakta, böylece göçmenler ulus-ötesi siyasi çıkarlar için araçsallaştırılmaktadırlar.

Diğeri dernekler gibi, BTDKD'nin de Bulgaristan'a yönelik en önemli faaliyetlerinden biri seçimlerle ilgilidir. Genel varsayım Türk göçmenlerin Bulgaristan'daki Türk azınlığın temsilcisi olan Hak ve Özgürlükler Hareketi'ni (HÖH) destekleyeceği olduğundan, dernekler Türkiye'deki göçmenlerin Bulgaristan'daki seçimlerde oy verebilmeleri için yoğun çaba göstermektedir. Derneklerin çoğu, Bulgaristan'a otobüsler kaldırarak, buradaki göçmenleri oy vermek için örgütlemeye çalışmaktadırlar. Bulgaristan Türklerinin dernekleri, seçimlere katılımı artırmak için ulaşım ve sandık sağlama gibi çalışmalar dışında, devletle koordineli olarak göçmenlerin yasal statüsüne yönelik girişimlerde de bulunmaktadır. Şu ana değin 3 kez –2001, 2005 ve 2007 yıllarında– Bulgaristan'daki seçimlerde oy vermeyi teşvik etmek için, oy verenlere, yasal

konumları ne olursa olsun geçici oturma izni verilmiştir. Ancak vaat edilenin aksine, 2007’de verilen 6 aylık oturma izinleri yenilenmemiş, dolayısıyla göçmenler sadece geçici bir süre için yasallaşmışlardır. Bu da devletin ulus-ötesi politik çıkarları adına, göçmenlerin düzensiz statüsünü af gibi yöntemlerle keyfi ve dönemsel olarak yasallaştırabildiğine işaret etmektedir.

Seçimler ve göçmenlerin katılımı açısından benzer bir örnek de 2005 yılında Irak seçimleri sırasında yaşanmıştır. 2005’te Amerikan işgali sonrasında Irak’ta yapılan ilk seçimlerde Irak diasporasını da sürece dahil etmek amacıyla Irak dışındaki 14 ülkede oy sandıkları kurulmuştur. Türkiye’de de yapılan seçimlerde, Türkmenlerin katılımını artırmak isteyen hükümet, düzensiz konumdakilere geçici yenilenebilir ikamet belgesi vererek pek çoğunu “yasallaştırmıştır”. Ancak, 14 ülkede, toplam 280 bin Iraklı’nın oy kullanarak katıldığı Ocak 2005 seçimlerinde Türkiye 4.187 kişiyle, Fransa’dan sonra (1.041) en düşük katılımın gerçekleştiği ülke olmuştur. Türkiye’deki Türkmen nüfusunun 40.000 civarında olduğunu iddia eden dönemin gazeteleri, bu düşük katılımı dolaylı Türkmenlerin ilgisizliğini ağır bir dille eleştirirken, seçimlerde büyük bir başarı sağlayan Bulgaristan Türklerini kendilerine örnek almaları konusunda azarlamaktan da geri durmamışlardır (Danış, 2006).

Aslında bu seçimlere katılım, Amerikan işgalini protesto etmek isteyenlerin oy kullanmayı reddetmesinden dolayı dünyanın her yerinde beklenenin dörtte biri düzeyinde kalmış olsa da, hem Türkiye’deki Irak Türklerinin sayısı, hem de siyasi bilinçlilikleri konusunda önemli bir tartışma başlatmıştır. Türkmenlerin nüfusunun 40 bin olduğunu iddia eden Türk medya kuruluşlarının aksine, dönemin İTKYD başkanı bu nüfusun Türkiye’de 7-10 bin, İstanbul’da ise 5-7 bin olduğunu dile getirmiştir. Ancak dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül’e göre Türkiye’de bulunan 40 bin Iraklı’dan 30 bin kadarı Türkmendi ve ülkelelerinin yeniden yapılanmasına katkıda bulunmak istiyorlarsa, “Bulgaristan Türkleri gibi” sandığa giderek tercihlerini ifade etmeliydiler (Danış, 2006). Katılım düzeyindeki farka dair tartışmalar, daireyi tamamlayarak bizi yeniden makbüllük hiyerarşisine getirir. “Avrupalı” ve “siyaset bilinci yüksek” olan Balkan muhacirleri ile “Doğulu” ve “geri kalmış Arap topraklarından gelen” Türklerin neredeyse özsel olarak farklı olduklarına dair bir ön kabulün izleri sezilir. Gül’ün bu iki grubun seçimlere katılımına yönelik bu “sitemkâr kıyaslaması” da süregelen bu önyargılı bakış açısının bir tezahürüdür.

Seçimler örneği, makbüllük hiyerarşisini yansıtmanın yanı sıra, devletin 90’lardan itibaren öne çıkardığı göç ve soydaşlık politikalarındaki değişime dair de ipucu vermektedir. Makbüllük hiyerarşisinin doğurduğu farklara rağmen, “soydaşlara” yönelik ortak politika, geldikleri ülkelerde kalmalarını ve buralarda siyasete katılmalarını teşvik etmek ve bu yolla Türkiye lehine politikaların sözcülüğünü yapmalarını sağlamaktır. Bir kez daha, Bulgaristan ve Irak’tan gelen Türklere yönelik ikamet ve vize politikalarının aslında dış siya-

set önceliklerine göre biçimlendiğini söyleyebiliriz. Devlet böylece, “yersizleşen ulus-devlet”²⁶ de içermeye çalışmakta ve bunun için göçmenlerin soydaşlığını düzensizlikleri üzerinden araçsallaştırmaktadır. Bu da aslında, küreselleşme çağında ulus-devletin çözüldüğünü öne süren bazı araştırmacıların iddialarının aksine, devletin hâlâ uluslararası arenada çok önemli bir aktör olduğunu gösterir. Ülke toprakları dışındaki Türkleri devlet politikası için bir “nefer” olarak görme mantığı başka gruplar için de geçerlidir. Türkiye’nin AB’ye girme sürecinde son yıllarda AKP hükümetinin Avrupa’daki gurbetçileri bir “Türk lobisi” oluşturma konusunda teşvik etmesi kadar,²⁷ Batı Trakya Türklerine yönelik politikalar da (Hersant, yayımlanacak) bununla ilgilidir.

Sonuç yerine

Osmanlı’nın son döneminden itibaren, modern idare yöntemleriyle nüfusu Türk ve Müslümanlaştırarak homojenleştirmeyi amaçlayan politikaların “içeri kabul edilen” gruplara yönelik bir makbullük hiyerarşisi inşa ettiklerini gördük. Etnik ve dinî kimlik ve gelinen coğrafya kadar, Türkiye’nin politik çıkarlarına göre de konumlandırılan bu hiyerarşik bakış açısı sabit bir yapıdan ziyade, devamlı yeniden şekillenmiştir. Ancak, son dönemde, sayıları giderek artan göçmenlere yönelik politikalarda, “soydaş”lık önemsizleşir ve geri plana atılırken, yeni gelenler vatandaşlık bir yana, ikamet bile edinmekte zorlanmaktadır. Böylece yasal statüleri düzensizleşirken, diğer düzensiz “yabancı” göçmenler gibi, yaşam koşulları da “eğretileşmektedir”.

“Soydaşlar”, Soğuk Savaş yıllarında “esir Türkler” olarak ifade edilerek anti-komünist ideolojinin hizmetinde işlevselleştirilirken, 90’lardan itibaren ulus-ötesi politikalar için araçsallaştırılmışlardır. 1990 sonrası değişen göç politikalarında soydaşlığın araçsallaştırılması dernek-devlet ilişkilerindeki değişim açısından da dikkat çekicidir. Devletin genel olarak ikamet vermemeyi tercih eden politikası sonucunda ortaya çıkan “kaçaklar” sorunu karşısında, dernekler 90 sonrası göçmenlerin düzensizliğine kendilerince çözümler aramaktadırlar. İTKYD bunu vatandaşlık ve ikamet konusunda devletle paralel bir konum olarak, daha çekingen ve ihtiyatlı bir söylemle, kişisel ilişkilere ve enformel yollara başvurarak yaparken, BTDKD çok daha yüksek perdeden bir sesle doğrudan hukuk yoluna başvurarak ve vatandaşlık verilmesi konusunda devlete tarihsel borcunu hatırlatarak yapmaktadır. Bu önemli farkın, yine makbullük

26 “Yersizleşen ulus-devlet” tabirini İngilizce’deki “deterritorialized nation-state” ifadesinin karşılığı olarak öneriyoruz. Küreselleşme çağında, ulus-devletin ulusal sınırların ötesine geçen faaliyetleri ve nüfuzunu tanımlamak için kullandığımız bu tabirle, aslında “yersiz”leşmekten ziyade “çok yer”lileşmeyi veya başka bir deyişle, ülke toprakları dışında da etkin olmayı kastetmek istedik.

27 “Erdoğan gurbetçilerden lobi desteği istedi”, *Zaman* 30 Mayıs 2004; “Avrupa’daki Türklere lobileşin uyarısı”, *Yeni Şafak* 30 Mayıs 2004.

hiyerarşisine bağlandığını, ancak kurucu yıllardan farklı bir şekilde yapılandırılmış olduğunu düşünüyoruz.

Makbüllük hiyerarşisiyle ilintili bu farkın yanı sıra, süre gelen şu benzeşmeyi de unutmamak lazım. İki dernek de, ister formel, ister gayri formel yollara başvursun, “Türklüğü” kullanarak kendilerine alan açma çabasıdadır. Bir yanda devlet, soydaşlığı özellikle oylar vasıtasıyla bir dış politika aracı haline dönüştürürken, diğer yanda dernekler, Türklüğü iyice vurgulayarak, ellerinden alınmaya çalışılan söylemsel silahı yeniden devreye sokmaktadır. Sürekli devletin göçmenlere olan tarihi borcuna atıf yapan BTDKD, Cumhuriyet’in kurucu yıllardaki söylemini sahiplenerek bugünkü hükümete yönelmektedir. İTKYD ise, diğer derneklerle beraber “milli dava”ya vurgu yaparak, Kuzey Irak’taki Kürt oluşumuna karşı Irak’taki Türk nüfusun hak mücadelesini öne çıkararak kendine bir zemin edinmeye çalışmaktadır.

Son olarak, bizim bu yazıda makbüllük hiyerarşisi çerçevesinde vurgulamaya çalıştığımız, bir yandan süregelen etno-kültürel ayrımlar, diğer yandan konjonktüre göre değişen politik öncelikler ve soydaşlığın bu yolda araçsallaştırılmasıydı. Ancak bunların ötesinde, tüm bu süreçlere etki eden neo-liberal piyasa boyutunu da es geçmemek gerekir. Kitty Calavita (1998) İspanya örneği üzerinden, devlet göç politikalarının, göçmenleri küresel düzen içinde yer aldıkları konuma göre ayırttığına, yani kültürel gibi görünen ayrımcılıkların, aslında hukuksal olarak sürekli yeniden üretildiğine ve bunun küresel ekonomik pazar bağlamındaki işlevselliğine dikkat çeker. En “makbul” gruba ait olsalar bile, soydaşlığın getirdiği imtiyazların 90’lar sonrasında önemsizleşmesinin, diğer bir deyişle “nafile soydaşlığın”, Calavita’nın işaret ettiği küresel ekonomik pazar talepleri ile nasıl ilişkilendirileceği bundan sonraki çalışmalar için bir rota sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Agamben, Giorgio (1998) *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford University Press, Stanford.
- Akalın, Ayşe (2007) “Hired as a Caregiver, Demanded as a Housewife: Becoming a Migrant Domestic Worker in Turkey”, *European Journal of Women’s Studies*, V. 14 (3), 209-225
- Akçam, Taner (1992) *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*. İletişim, İstanbul.
- Altunışık, Meliha B. (2000) “Güvenlik kısılacında Türkiye-Ortadoğu ilişkileri”, *En Uzun On Yıl* (der.) G. Özkan ve Ş. Kut, Bülke, İstanbul.
- Apap, Joanna; Carrera, Sergio; Kirişçi, Kemal (2004) “EU-Turkey Relations in the Pre-Accession Period: Implementing the Schengen Regime and Enhancing Border Control”, CERP, Working Papers, No. 3.
- Asad, Talal (2004) “Where are the Margins of the State?” *Anthropology in the Margins of the State* (der.) Das, Veena ve D. Poole. School of American Research Press, Santa Fe, New Mexico.
- Aydemir, Şevket Süreyya (1998) *Tek Adam: Mustafa Kemal (1922-1938)* 3.Cilt. Remzi Kitabevi, İstanbul (13.Baskı).
- Balibar, Etienne (2004) *We the People of Europe: Reflections on Transnational Citizenship*. Fransızca’dan İngilizce’ye çeviren, J. Swenson. Princeton University Press, Princeton.
- Balzacq, Thierry (2007) “La politique européenne de voisinage, un complexe de sécurité à

- géométrie variable", *Cultures & Conflits* n°66, 31-59
- Beltan, Sude Bahar (2006) "Citizenship and identity in Turkey: the case of the post-1980 Turkish-muslim immigrants from Macedonia", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Siyaset Bilimi.
- Biehl, Kristen (2008) "Governing Through Uncertainty: 'Refugeeness' in Turkey" yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.
- Bora, Tanıl ve Şen Bayram (2009) "Saklı bir ayrışma eksen: Rumelililer-Anadolulular: 'Suyun Öte Tarafı'ndan Gelen", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*. Cilt.9, İletişim, İstanbul.
- Çağaptay, Soner (2002) "Kemalist Dönemde Göç ve İskan Politikaları: Türk kimliği üzerine bir çalışma", *Toplum ve Bilim*, 93, 218-241.
- (2003) "Kim Türk, kim vatandaş? Erken Cumhuriyet dönemi vatandaşlık rejimi üzerine bir çalışma", *Toplum ve Bilim*, 98, 166-185.
- Calavita, Kitty (1998) "Immigration, Law, and Marginalization in a Global Economy: Notes from Spain", *Law & Society Review* 3, 529.
- Canefe, Nergis (2002) "Turkish Nationalism and Ethno-Symbolic Analysis: the Rules of Exception", *Nations and Nationalism*, V.8 (2), 133-155.
- Corliss, Steven (2003) "Asylum in Turkey Today and Future Prospects" *Migration and Labor in Europe: Views from Turkey and Sweden*, (der.) Emrehan Zeybekoglu ve Bo Johansson, MURCIR & NIWL, İstanbul.
- Copeaux, Etienne (2002) "Le nationalisme d'Etat en Turquie : ambiguïté des mots, enracinement dans le passé" *Nationalisme en Mutation en Méditerranée orientale* (der.) A. Dieckhoff ve R. Kastoryano, 23-39, CNRS, Paris.
- Cordero-Guzman, Hector (2005) "Community-Based Organisations and Migration in New York City", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, V. 31(5), 889-909.
- Çetinsaya, Gökhan (2006) *Irak Dosyası: Irak'ta Yeni Dönem, Ortadoğu ve Türkiye*. SETA Vakfı, Ankara.
- Danış, Didem (2004) "Yeni Göç Hareketleri ve AB yolunda Türkiye", *Birikim*, No. 187-188, 216-224.
- (2006) *Integration in Limbo: Iraqi, Afghan and Maghrebi Migrants in Istanbul*, (Cherie Taraighi ve Jean-François Pérouse ile beraber), MireKoç Project, No. 6.
- Douglas, Mary (2004 [1966]) *Purity and Danger: An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*. Routledge, New York.
- Dündar, Fuat (2007) *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*. İletişim, İstanbul (3. Baskı).
- Erder, Sema (2000) "Uluslararası Göçte Yeni Eğilimler: Türkiye 'göç alan' ülke mi?" (Der.) Atacan, Fuat, Türkay ve Kurtuluş, *Mübeccel Kıray için yazılar*, 235-259, Bağlam, İstanbul.
- Hale, William (2000) *Turkish Foreign Policy (1774-2000)*. Frank Cass, Londra, Portland.
- Hersant, Jeanne (yayımlanacak) "'Frères turcs' et indésirables à la fois : les migrants de Thrace grecque en Turquie", *Revue Européenne des Migrations Internationales*.
- İçduygu, Ahmet (2003) *Irregular Migration in Turkey*. IOM Migration Research Series, Geneva.
- Jordan, Bill ve Düvell, Franck (2002) *Irregular Migration: The Dilemmas of Transnational Mobility*. Edward Elgar, Cheltenham, UK.
- Karpat, Kemal (1973) *An Inquiry into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State: From Social Estate to Classes, from Milletts to Nations*. Princeton University Press, Princeton.
- Kaşka, Sermin (2006) "The New International Migration and Migrant Women in Turkey: The Case of Moldovan Domestic Workers", MireKoç Project No. 25.
- Keough, Leyla, (2006) "Globalizing 'Postsocialism: Mobile Mothers and Neoliberalism on the Margins of Europe", *Anthropological Quarterly*, V.79 (3), 431-461.
- Keyder, Çağlar (1987) *State and Class in Turkey: a Study in Capitalist Development*, Verso, Londra.
- (2005) "A history and geography of Turkish nationalism," *State and Nation in Greece and Turkey*, (der.) T. Dragonas ve F. Birtek, Frank Cass, Londra.
- Köroğlu, Erol (2004) *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918): Propagandanan Millî Kimlik İnşasına*. İletişim, İstanbul.
- Kirişçi, Kemal (1996) "Coerced Immigrants: Refugees of Turkish Origins since 1945", *International Migration*, V. 34 (3), 385-412.

- Kirişçi, Kemal (2000) "Disaggregating Turkish Citizenship and Immigration Practices," *Middle Eastern Studies*, V. 36 (3), 1-22.
- McCarthy, Justin (1995) *Death and Exile: the Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922*. Darwin Press, Princeton.
- Marufoğlu, Sinan (1998) *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak*. Eren, İstanbul.
- Oran, Baskın (2001, der.) *Türk Dış Politikası 1980-2001*, Cilt 2. İletişim, İstanbul.
- Özcan, Mesut (2003) "Turkey's Policy in the Middle East and Balkans in the 1990s" *Turkish Review of Balkan Studies*, No. 8, 15-40.
- Özgür-Baklıoğlu, Nurcan (2006) Türkiye'nin Balkan Politikasında Rumeli ve Balkan Göçmen Dernekleri", *Sivil Toplum ve Dış Politika: Yeni Sorunlar, Yeni Aktörler*. (der.) S.C. Mazlum ve E. Doğan, Bağlam, İstanbul.
- (2003) "Cross-Border Movements Across Turkish-Bulgarian Border : Problems and Prospects", *Turkish Review of Balkan Studies*, n° 8, 203-226.
- Parla, Ayşe (2006) "Longing, Belonging and Locations of Homeland among Turkish Immigrants from Bulgaria", *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*, 6(4), 543-557.
- Parla, Taha (1991) *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları*, cilt 1 ve 2. İletişim, İstanbul.
- Sassen, Saskia (1998) *Globalization and its discontents. Essays on the New Mobility of People and Money*. New Press, New York.
- Schrover, Marlou ve Vermeulen, Floris (2005) "Immigrant Organisations", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, V. 31 (5), 823-832.
- Sirkeci, İbrahim (2005) "War in Iraq: Environment of Insecurity and International Migration" *International Migration*, V. 43 (4), 197-214.
- Şen, Bayram (2007) "Nationalism and Migration: The post-1950 Balkan Immigrants from Yugoslavia", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Şimşir, Bilal (2004) *Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler*. Bilgi, Ankara.
- Taşkın, Yüksel (2006) "Milliyetçi Sivil Toplum Kuruluşlarının Türk Kimliğini Türk Dünyası Ölçeğinde Yeniden Tanımlama Çabaları ve Dış Politika Gündemine Etkileri" *Sivil Toplum ve Dış Politika: Yeni Sorunlar, Yeni Aktörler*, (der.) S.C. Mazlum ve E. Doğan, 181-205, Bağlam, İstanbul
- Toprak, Zafer (1982) *Türkiye'de 'Milli İktisat', 1908-1918*. Ankara, Yurt.
- Toumarkine, Alexandre (2001) "Kafkas ve Balkan Göçmen Dernekleri: Sivil Toplum ve Milliyetçilik" *Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik*, (der.) Stefanos Yerasimos, vd., 425-450, İletişim, İstanbul.
- Tufan, Tarık (2001) "Irak'ta Türkmen Azınlık ve Kerkük'lü Göçmenler", Marmara Üniversitesi Orta-Doğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi.
- Yeğen, Mesut (2006) *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaş: Cumhuriyet ve Kürtler*. İletişim, İstanbul.
- Yükseker, H. Deniz (2003) *Laleli-Moskova Mekiği: Kayıtdışı Ticaret ve Cinsiyet İlişkileri*. İletişim, İstanbul.